

A MOHÁCSI CSATA ÉS A „HADÜGYI FORRADALOM”

I. rész

A magyar királyság hadserege 1526-ban

Bevezetés

1. A mohácsi csata a „hadügyi forradalom” vitairodalmában

Az elmúlt évtizedekben az újkorral foglalkozó angolszász hadtörténetírásban a „hadügyi forradalom” teóriája vált az egyik meghatározó paradigmává. Noha első változatát még Michael Roberts, a svéd történelem kiváló szakértője fejtette ki 1956-ban,¹ a fogalom az ő kései kritikusa, Geoffrey Parker 1988-as könyve révén vált sokak által vitatott, de igen széles körben elterjedt terminus technicussá.²

Ő az eredetileg a kora újkori nyugat-európai történelem egyes jelenségeit leíró elmélet érvényességét kiterjesztette az egész világra, és a XIX. századra kialakuló európai hegemonia magyarázatává tette. Az ő hatására más kutatók megpróbálták térben és időben is új területeket bevonni a vizsgálatokba, s ez lassanként szétfeszítette Parker elméletének kereteit.³

¹ Roberts eredeti elgondolása szerint 1560 és 1660 között a holland és svéd hadseregben végrehajtott újításoknak köszönhetően elsősorban taktikai „forradalom” zajlott. A tüzérség és a löfegyverekkel felszerelt gyalogság hatékonysága jelentősen megnőtt, miközben a lovasság egyre inkább háttérbe szorult a harctereken, a hadseregek létszáma pedig a korábbi időszakhoz képest a sokszorosára nőtt. Hosszabb távon mindennek meghatározó szerepe volt az abszolutista államberendezkedés kiépülésében. *Roberts, Michael: The Military Revolution, 1560–1660. Belfast, 1956.*

² Parker kitágította a folyamat időhatárait, és vizsgálataiban kiemelte az általa kitűnően ismert XVI–XVII. századi spanyol Habsburgok hadseregének jelentőségét. Ő a folyamat kiindulási pontjaként az ostromtüzérség XV. század végén tapasztalt teljesítménynövekedését határozta meg, aminek következményeként új erődítési rendszer alakult ki Itáliában. Az új módszerekkel megerősített helyek elfoglalása pedig rendkívül idő- és emberigényessé vált, s véleménye szerint ez a folyamat gyakorolt döntő hatást a hadsereglétszámok növekedésére és áttételesen a kormányzati rendszerek átalakulására is. *Parker, Geoffrey: The „Military Revolution”, 1560–1660 – a Myth? Journal of Modern History, 48. (1976) 195–214. o.; Parker, Geoffrey: The Military Revolution. Military Innovation and the rise of the West, 1500–1800. Cambridge, 1988.*

³ A „hadügyi forradalom” vita mára klasszikussá vált írásainak újrakiadása: *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe. (Ed. Clifford J. Rogers.) Boulder, 1995.* A fogalom jelentésének kibővüléséről: *The Dynamics of Military Revolution, 1300–2050. (Eds. MacGregor Knox–Williamson Murray.) Cambridge, 2001.;* néhány áttekintés a „hadügyi forradalom” elmélete körül zajló vita iránt: *De Vries, Kelly: Gunpowder Weaponry and the Rise of the Early Modern State. War in History, 5. (1998) 127–130. o.; Wilson, Peter: British and American perspectives on early modern warfare. Militär und Gesellschaft in der Früher Neuzeit. Bulletin, 5. (2001) 111–116. o.; Black, Jeremy: European Warfare, 1494–1660. London and New York, 2002. 32–54. o.; magyar nyelven Ágoston Gábor: *Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok. Történelmi Szemle, 37. (1995) 465–468. o.; Domokos György: Ottavio Baldigara. Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon. Budapest, 2000. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára 2.) 11–15. o.* A „forradalom” kifejezés széleskörű elterjedésének egyik érdekes példája Thomas T. Allsennél fordul elő, aki egyfajta ázsiai perspektívából ír Kelet-Európáról: „those states and cultures with a lengthy history of interaction with the nomads, who for so long lived under the threat and the spell of an earlier »cavalry revolution«, were the more ... hesitant to join the »gunpowder revolution«” *Allsen Thomas T.: The Circulation of Military Technology in the Mongolian Empire. In: Warfare in Inner Asian History, 500–1800. (Ed. Di Cosmo, Nicola.) Leiden, 2002. 286. o.**

Parker elméletét már a középkor kutatói részéről is érték kritikák. Clifford J. Rogers 1993-ban „The Military Revolutions of the Hundred Years' War” című tanulmányában a gyalogság és a tüzérség jelentőségének és hatékonyságának a korábbi évszázadokban végbement növekedésére, egymást követő „forradalmaikra” hívta fel a figyelmet, s kétségbe vonta egy egységes, több évszázadon átívelő „hadügyi forradalom” létezését.⁴ Hasonló nézőpontból készítette el az Andrew Ayton és J. L. Price szerkesztőpáros és szerzőgárdájuk az 1995-ben napvilágot látott „The Medieval Military Revolution” című tanulmánykötetet.⁵

Az újkorral foglalkozó bírálók közül az egyik figyelemre méltó kritikus, Jeremy Black, a XVIII. századi angol történelem szakértője, már 1991-ben megjelentetett könyvében is sokkal fontosabbnak vélte a hadviselés minőségi és mennyiségi változásainak, valamint az európai hegemonia kialakulásának szempontjából a XVII. század végét és a XVIII. századot, mint az ezt megelőző időszakot.⁶ Ő, az angolszász kutatók között ritka kivételként, szakított azzal a metódussal, hogy csak angolul megjelentetett, vagy véletlenszerűen elérhető egyéb publikációk alapján alkosson véleményt olyan régiókról, melyek forrásanyaga ilyen módon korántsem feldolgozott.

1999-ben két általa szerkesztett tanulmánykötet is megjelent, melyekben egyes – az angolszász hadtörténetírásban – kevésbé közismert régiók specialistáinak írásai olvashatók. Ezek eredményeit saját könyveiben is messzemenően felhasználta, így sokkal árnyaltabban láttatja Nyugat-Európa kapcsolatait a kontinens „periférikus” területeivel, valamint az Európán kívüli civilizációkkal.⁷ Ennek köszönhetően új megvilágításba kerültek a Kelet-Közép-Európában zajló folyamatok is: nyugat-európai technológiák és szervezeti minták mechanikus átvételét igazoló, igencsak szelektált adatok felsorakoztatása helyett Black a helyi viszonyokhoz igazodó adaptációra helyezte a hangsúlyt, sőt az újabb angolszász irodalom nyomán Lengyelországról szólva már a Nyugat-Európával való kölcsönhatásokat is megemlíti.⁸

Ebben a tudományos diskurzusban jelentősen változott Magyarország s ezzel együtt a mohácsi csata szerepe is. Parker könyvében még alig esett szó az országról: a csatáról csak Lengyelország növekvő fenyegetettsége okán írt, a magyar területén folyó XVI. századi oszmánellenes harcokat pedig egzotikus kuriózumként, lényegtelen határvidéki csetepaték sorozataként említette csupán.⁹ Mindez méltán váltotta ki a magyarországi

⁴ Rogers, Clifford J.: *The Military Revolutions of the Hundred Years' War. The Journal of Military History*, 57. (1993) 241–278. o.

⁵ Ayton, Andrew–Price, J. L.: *The Military Revolution from a Medieval Perspective*. In: *Medieval Military Revolution: State, Society and Military Change in Mediaval and Early Modern Europe*. (Eds. Ayton, Andrew–Price, J. L.) London–New York, 1995. 1–17. o. E kötet jelentőségét számunkra többek között az adja, hogy a magyar történelemről nyugat-európai viszonylatban kiemelkedően tájékozott Aytonnak köszönhetően, bevezetőjében a középkori Magyarország hadtörténetének egyes jelenségei kiemelkedő jelentőséget kaptak a „hadügyi forradalom” középkori párhuzamai között.

⁶ Black, Jeremy: *A Military Revolution? Military Change and European Society, 1550–1800*. London, 1991.; *Uő: European Warfare, 1660–1815*. London and New York, 1994.

⁷ Black újszerű szemléletéről Wilson, 2001. 111–112.; *European Warfare 1453–1815*. (Ed. Jeremy Black.) London, 1999.; *War in the Early Modern World, 1450–1815*. (Ed. Jeremy Black.) London, 1999.; Black, Jeremy: *War and the World. Military Power and the Fate of Continents, 1450–2000*. New Haven and London, 2000.

⁸ Black, 2002. 53–54., 120–124., 212–124. o.; a Parker féle „hadügyi forradalom” lengyel kritikája Frost, Robert I.: *The Polish-Lithuanian Commonwealth and the „Military Revolution”*. In: *Poland and Europe: Historical Dimensions*. (Eds. M. B. Biskupski and J. S. Pula.) Boulder, 1993.; *Kolodziejczyk, Dariusz: Az oszmán „katonai lemaradás” problémája és a kelet-európai hadszíntér. Aetas*, 9. (1994/4) 142–148. o.; Frost, Robert I.: *The Northern Wars. War, State and Society in North-Eastern Europe, 1558–1721. Modern Wars in Perspective*. Harlow, 2000.

⁹ Parker, 1988. 37. o.

kutatók kritikáját, akik több szempontból is bírálták Parker állításait, de elmélete alapvető helyességét többnyire nem vonták kétségbe.¹⁰

Ugyanakkor John R. Guilmartin már 1995-ben felvetette, hogy nagy jelentőséget kell tulajdonítani a XVI. századi európai hadügy vizsgálatakor az oszmánokkal fennálló konfliktusoknak, 1999-ben pedig Thomas F. Arnold „Nyugat” és „Kelet” küzdelméről írva már kifejezetten ki is emelte Mohács jelentőségét.¹¹ Az oszmán birodalom hadseregének vizsgálata a magyar kutatók közül Ágoston Gábort is radikálisabb kritikára sarkallta, s az ő eredményeik nyomán Black egyre nagyobb figyelmet fordított a XV–XVI. századi Európát érő „oszmán kihívásra”, hiszen az oszmánok sikersorozata a legjelentősebb koraújkori „lőporbirodalmak” közé emelte államukat, s mindez erősen megkérdőjelezi Európa feltételezett primátusát a tűzfegyverhasználat vagy a hadseregszervezés terén. Ebben a megközelítésben az 1526. évi mohácsi csata a Parker féle „hadügyi forradalom” kritikájának egyik láncszemévé vált.¹²

A „hadügyi forradalom” kezdetét a középkorra helyező kutatók közül Andrew Ayton viszont hagyományos módon, egy korszak végpontjaként értékelte ezt az eseményt. Bár 1999-ben megjelent „Arms, Armour and Horses” című tanulmányában a csatáról írva ő éppúgy a nyugati típusú magyar nehézlovasság és a vele szemben álló oszmán tüzérség és gyalogság párviadalát emelte ki, mint Black, de vele ellentétben nyomatékosan hangsúlyozta, hogy Mohácsnál egy középkori hadsereg szenvedett vereséget egy koraújkori hadseregtől.¹³ A csata ebben a megközelítésben kifejezetten szimbolikus esemény, nem más, mint a lovagvilág, a középkori hadtörténet záróakkordja.¹⁴

¹⁰ *Kelenik József*: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenöt éves háború időszakában. Tények és megjegyzések a császár-királyi hadsereg valós katonai értékéről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1990) 4. 85–95. o.; *Uő*: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 104. (1991) 3. 80–122., 104 (1991) 4. 3–52. o.; *Uő*: A hadügyi forradalom és jelenségei Európában és a magyar királyságban a XVI. század második felében. In: *Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században*. (Szerk. *Petersák Tivadar*.) Eger, 1997. (Studia Agriensia 17.) 27–39. o.; *Uő*: The Military Revolution in Hungary. In: *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe. The Military Conflicts in the Era of Ottoman Conquest*. (Ed. *Géza Dávid and Pál Fodor*.) Leiden, Boston and Köln, 2001. 117–162. o.; *Ágoston*, 1995. 467–468. o.; *Ágoston Gábor*: Ottoman Warfare in Europe 1453–1826. In: *European Warfare 1453–1815*. (Ed. *Jeremy Black*.) London, 1999. 118–144. o.; *Ágoston Gábor–Oborni Teréz*: A tizenhetedik század története. Budapest, 2000. (Magyar századok) 121–125. o.; *Domokos György*: Az olasz várépítéssel és alkalmazása a magyar végvári rendszer kiépítésében. In: *Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században*. i. m. 179–201. o.; *Domokos*, 2000. 19–20. o. Magam is Parker téziseinek szellemében írtam az erdélyi fejedelemség hadseregvezetéről *B. Szabó János–Somogyi Győző*: Az Erdélyi Fejedelemség hadserege. Budapest, 1996. (a „hadügyi forradalom” hatásai: 15–16. o.)

¹¹ *Guilmartin, John F.*: The Military Revolution: Origins and First Tests Abroad. In: *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*. (Ed. *Clifford J. Rogers*.) Boulder, 1995. 299–333. o.; *Arnold, Thomas F.*: War in Sixteenth-Century Europe: Revolution and Renaissance. In: *War in the Early Modern World, 1450–1815*. i. m. 30., 35–36. o.

¹² *Black, Jeremy*: Introduction. In: *War in the Early Modern World, 1450–1815*. (Ed. *Jeremy Black*.) London, 1999. 2. o.; *Black*, 2000. 18–23., 29. o.; *Black*, 2002. 2., 56–59., o.; Mohácsról a következőket írja: „The heavy Hungarian cavalry drove through the lighter Ottoman cavalry, only to be stopped by infantry and cannon fire. The Hungarians, their dynamism spent, were then attacked in front and rear by the more numerous Ottoman forces.” (*Black*, 2000. 29.; *Black*, 2002. 58. o.)

¹³ „At Mohacs, the Hungarian heavy cavalry was halted by the professional corps of handgun-wielding foot soldiers, the janissaries, backed-up by field artillery: a defeat, taking little more than two hours, which was in effect the destruction of a medieval army by an early modern one.” *Ayton, Andrew*: Arms, Armour, and Horses. In: *Medieval Warfare. A History*. (Ed. *Maurice Keen*.) Oxford, 1999. 208. o. Maurice Keen is hasonlóképpen vélekedett ebben a kötetben: „It was a comparatively non-professional levy, recruited in traditional medieval manner, that is 1526 went down before the Turks at Mohacs.” (*Keen, Maurice*: Guns, Gunpowder, and Permanent Armies. Uo. 281. o. Ágoston Gábornak is hasonló lehet a véleménye a magyar hadseregről: „in 1526 he [Süleyman] completely defeated the obsolete Hungarian feudal army at the Battle of Mohács.” *Ágoston*, 1999. 129. o.

2. Mohács a magyar hadtörténetírásban

Ezek után végigtekintve a magyar szakirodalmon, azt tapasztalhatjuk, hogy az 1526 előtti időszak hadtörténetével foglalkozó újabb publikációk – a XVI. századi témájú írásokkal ellentétben – túlnyomó többségben nem reflektáltak a „hadügyi forradalom” vitára.¹⁵ Sőt, ha a vitában felmerült szempontok szerint vizsgáljuk a csata hazai irodalmát, arra a meglepő eredményre jutunk, hogy a feldolgozások zöméből hiányzik mindaz, ami alapján cáfolni vagy igazolni lehetne a külföldi szerzők állításait, noha a magyar hadtörténetírásban a mohácsi csata az egyik legtöbbször feldolgozott esemény.

Amikor 1926-ban megjelent Gyalóky Jenő mindmáig alapvetőnek számító tanulmánya az 1526. évi hadjáratról, még csak öt korábbi feldolgozásra hivatkozott.¹⁶ Utána 1939-ben Bánlaky József szentelt nagyobb terjedelmet az eseménynek összefoglaló munkájában, majd 1960 és 2003 között – a „Mohács-vita” publicisztikái mellett – nem kevesebb mint huszonhárom történeti cikk, tanulmány és könyv jelent meg a csatáról.¹⁷ (Ezek közül Perjés Géza könyve, a hazai gyakorlatban ritka kivételként, angolul is napvilágot látott.¹⁸)

¹⁴ „The mounted warrior of the middle age had finally been brought down by the forces of the future.” Ayton, 1999. 208. o. Arra nézve, hogy ez az értékelés mennyire beleilleszkedik a történetírói hagyományokba, talán elég utalni arra, hogy a Hadtörténeti Nemzetközi Bizottságának 1996-ban, Bécsben összeült XII. kongresszusa, mely a későközépkori hadviselés témájával foglalkozott, 1526-ot jelölte meg az egyik korszakhatárként. Schulten, Cornelius M.: Vorwort des Präsidenten der Internationalen Kommission. In: XXII. Kongress der Internationalen Kommission für Militärgeschichte. Wien, 1997. (Acta 22) 13. o. A régi elképzelések szívós továbbéléséről tanúskodik a konferencia egyik török előadója is, aki Joseph Hammer 1836-ban megjelent könyve felhasználásával írta le a csatát. Taszkiran, Cemalettin: L'art de guerre dans l'Empire Ottoman et la bataille de Mohács (jusqu'au XVIe Siècle). Uo. 207–217. o.

¹⁵ Ez egyetlen általam ismert kivétel: Sebők Ferenc: Hadseregek Európában és Magyarországon a kései középkorban. *Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis. Acta Historica*, CXIII. (2001) 273–282. o.

¹⁶ Gyalóky Jenő: A mohácsi csata. In: Mohács Emlékkönyv, 1526. (Szerk. Lukinich Imre.) Budapest, 1926. 193–276. o.

¹⁷ Doberdói Bánlaky (Breit) József: A magyar nemzet hadtörténelme. 12. k. Budapest, 1939. 167–282. o.; Papp László: A mohácsi csatátér kutatása. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 5. (1960) Pécs, 1961. 197–253. o.; Uő: A Újabb kutatások a mohácsi csatátérén. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 7. (1962) Pécs, 1963. 199–221. o.; Bende Lajos: A mohácsi csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 13. (1966) 532–567. o.; Szakály Ferenc: A mohácsi csata. Budapest, 1975. (Sorsdöntő történelmi napok 2.); Uő: A mohácsi csatavesztés. In: Magyarország hadtörténete. (Főszerk. Liptai Ervin.) I. k. Budapest, 1985. 157–163. o.; Uő: A magyar állam összeomlása. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. (Szerk. Rácz Árpád.) Budapest, 2000. 97–103. o.; Perjés Géza: A mohácsi csata. (1526. augusztus 29.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 23. (1976) 427–468. o.; Uő: Válasz Nemes Imrének. *Hadtörténelmi Közlemények*, 24. (1977) 280–291. o.; Uő: Mohács. Budapest, 1979.; Uő: A mohácsi csata. (1526. augusztus 29.) In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. (Szerk. Rűzsás Lajos és Szakály Ferenc.) Budapest, 1986. 195–239. o.; Marosi Endre: A mohácsi csatátér helymeghatározásához. *Hadtörténelmi Közlemények*, 23. (1976) 631–650. o.; Uő: Mohács-komplexus? *Hadtörténelmi Közlemények*, 27. (1980) 142–160. o.; Uő: A mohácsi csatátér régészeti kutatásairól. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. i. m. 337–354. o.; Uő: Hol hőseink vére folyt... Budapest, 2003. 53–68. o.; Nemes Imre: Hozzászólás Perjés Géza „A mohácsi csata” című tanulmányához. *Hadtörténelmi Közlemények*, 24. (1977) 105–116. o.; Rázsó Gyula könyvismeretése Szakály Ferenc könyvéről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 23. (1976) 161–163. o.; Csendes László: Rázsó Gyula: A mohácsi csata. MDCXXVI. In: Mohács, 1526–1976. (Szerk. Hunyadi Károly.) Hadtörténelmi Múzeum, Budapest, 1977. (Minikönyv.) 7–88. o.; Ipolyi Márta: Gondolatok a mohácsi csata 450. évfordulójára. Uo. 89–192. o.; Csenedes László: Csataér felülnézetben. Uo. 193–234. o.; Kubinyi András: A mohácsi csata és előzményei. *Századok*, 115. (1981) 66–107. o.; Négyesi Lajos: A mohácsi csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 107. (1994/4) 62–79. o.; Sebők Ferenc: Új szempontok a mohácsi csata megítéléséhez. In: „Magyaroknak eleiről” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. (Szerk. Piti Ferenc.) Szeged, 2000. 457–471. o.; Domokos György: A mohácsi csata (1526. augusztus 29.) In: Fegyvert s vitét... A magyar hadtörténet nagy csatái. (Szerk. Hermann Róbert.) Budapest, 2003. 81–95. o.

¹⁸ Perjés Géza: The Fall of the Medieval Kingdom of Hungary: Mohács 1526, Buda 1541. New York, 1989. (War and Society in East Central Europe, XXVI.)

Az egész korszak irodalmának áttekintése alapján mégis arra a következtetésre juthatunk, hogy más magyar kutatók munkái révén jobban ismerjük a csatában részt vevő oszmán sereget, mint a magyart.¹⁹ Bár Szakály Ferenc és főként Kubinyi András munkásságának köszönhetően széles körű ismeretekkel rendelkezünk a Jagelló-kori hadszervezetről, ám Kubinyi eredményeit szinte egyáltalán nem aknázták ki a fent említett írók szerzői.²⁰ Ezekből a művekből meglepő módon a magyar sereg harctevékenységről is kevesebbet tudhatunk meg a vártnál, mivel Brodarics István és a fontosabbnak ítélt oszmán krónikások kivételével a XX. század első felétől már rendelkezésre álló kiadott források egy részét Gyalóky óta nem használták fel a szerzők,²¹ bár a csata helyszínéről – s ennek kapcsán az oszmán források értékeléséről – igen élénk vita bontakozott ki.²²

E tanulmány célja az, hogy az ismert források és feldolgozások segítségével a korábbiaknál pontosabb képet vázoljon fel a mohácsi csataterre vonuló magyar hadsereg összetételéről, fegyverzetéről, taktikájáról, s ezek segítségével megkíséreljen választ adni arra a kérdésre is, hogy mindezek befolyásolták-e a csata végkimenetelét – ahogyan ezt

¹⁹ Káldi-Nagy Gyula: Szulejmán. Budapest, 1974. 72–84. o.; *Uő*: The First Centuries of the Ottoman Military Organization. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 31. (1977) 147–183. o.; *Uő*: A török állam hadseregének kialakulása I. Szulejmán korára. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. i. m. 163–194. o.; Hegyi Klára: Magyar és balkáni katonaparasztkok a budai vilajet déli szandzsákjában. *Századok*, 135. (2001) 1258–1272. o.; Agoston Gábor: Párhuzamok és eltérések az oszmán és az európai tűzérség fejlődésében. *Történelmi Szemle*, 34. (1992/3–4) 173–198. o.; *Uő*: Gunpowder for the Sultan's Army: New Sources on the Supply of Gunpowder to the Ottoman Army in the Hungarian Campaigns of the Sixteenth and Seventeenth Century. *Turcica*, 25. (1993) 75–96. o.; A problémákról Fodor Pál: Önkéntesek a 16. századi oszmán hadseregben. Az 1575. évi erdélyi hadjárat tanulságai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 109. (1996). 55–81. o. Négyesi az oszmán hadvezetés tevékenységét és gyöngeségeit tekintette át új megközelítésben. *Négyesi*, 1994. 64–71. o.

²⁰ Szakály Ferenc: The Hungarian-Croatian Border Defense System and Its Collapse. In: From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary. (Eds. Bak János M., Király Béla K.) New York, 1982. (War and Society in Eastern Europe. Vol III.) 141–158. o.; *Uő*: Hadügyi változások a középkori magyar állam bukásának időszakában. In: Magyarország hadtörténete. i. m. I. k. 135–163. o.; *Uő*: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1356–1526). In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. i. m. 43–57. o.; *Uő*: A magyar végyárrendszer összeomlása. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. i. m. 87–91. o.; Kubinyi András: A Szévaszentdemeter–Nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 25. (1978) 194–222. o.; Kubinyi, 1981.; *Uő*: The Road to Defeat: Hungarian Politics and Defense in the Jagiellonian Period. In: From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary. i. m. 159–178. o.; *Uő*: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk. Koszta László.) Szeged, 1995. 320–321., 325–326. o.; *Uő*: Az egyház szerepe a országos politikában és a honvédelemben a középkor végén. In: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 87–99. o.; *Uő*: Politika és honvédelem a Jagellók Magyarországon. *Hadtörténelmi Közlemények*, 113. (2000) 397–413. o. (2000a.); *Uő*: Hadszervezet a késő középkori Magyarországon. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. i. m. 75–86. o. (2000b.); *Uő*: The Battle of Szévaszentdemeter–Nagyolaszi. Ottoman Advance and Hungarian Defence on the Eve of Mohács. In: Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe. The Military Conflicts in the Era of Ottoman Conquest. i. m. 5–115. o.; Kubinyi azonban néhány momentum kivételével eddig magával a csata lefolyásával nem foglalkozott.

²¹ Például Szakály Ferenc 141 oldalas könyvében 40 oldalon tárgyalja a magyar hadügyet, és csupán egy 7 oldalas fejezet foglalkozik magával a csatával, igaz, a könyv címe ellenére a bevezetésben maga a szerző figyelmeztet, hogy a munkája nem kifejezetten csak erről szól. Szakály, 1975. 8., 29–36., 50–90. o. Ezek az arányok Perjés könyvében még szélsőségesebbek: a 465 oldalas könyvben mindössze 16 oldalon ír a magyar hadsereg szervezetről, összetételéről, létszámáról és 9 oldal jut a csata leírására. Perjés, 1979. 94–102., 111–115., 369–372., 413–421. o.

²² A csata 450. évfordulójára kiadott forrásgyűjteményből is kimaradtak az olasz források és a cseh tudósítások is. Mohács emlékezete. A csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források. A csatater régészeti feltárásának eredményei. (Szerk. Katona Tamás.) Budapest 1979. (Pro Memoria.) A helyszín körüli vitákról újabban: Papp, 1960.; 1962.; Bende, 1966.; Perjés, 1976.; Marosi, 1976.; Marosi, 1986.

a „hadügyi forradalom” vitában részt vevő írók állítják. (A tanulmány most megjelenő első része a magyar sereg nagyságát és összetételét vizsgálja, hogy értelmezhetővé váljon az a felvetés, miszerint Mohácsnál még egy „középkori” magyar sereg csapott össze az oszmán birodalom „koraújkori” hadával. A hadsereg felhasználását, a magyar hadvezetés lehetőségeit, terveit és a csata lefolyását a második rész fogja áttekinteni.²³)

A magyar királyság hadserege 1526-ban

A bevezető végén felvetett kérdés a hazai szakirodalomban csak néhány évtizede merült fel. Az esemény magyar kortársai a vereség okaként még csak a magyar hadvezetés hibáit, az ellenség hatalmas túlerejét és az oszmánok „hadicselét” jelölték meg, a külföldiek pedig ezeken kívül a főurak árulását és a magyarok gyávaságát emlegették. A sereg tevékenysége, viselkedése csak áttételesen szerepelt az okok között, a legtöbben a magyarok fegyelmezetlenségét, csata előtti fékezhetetlen elbizakodottságát bírálták.²⁴

A későbbi korok historikusai, ha lehet, még szigorúbbak voltak, de nem tértek el lényegesen a kortársak ítéletétől: a reneszánsz történetírók jellemrajzokra és az emberi erényekre támaszkodó eseménymagyarázatainak nyomán a XIX. században tovább erősödött az a vélekedés – ami az aktuális ideológiának megfelelően átszínezve tulajdonképpen még az 1960-as években is elfogadottnak számított – hogy a magyar sereg alacsony létszámaért elsősorban a kor magyar hatalmi elitje volt felelős, mivel a Jagelló-kor nagyurairól rövidlátó módon szétzüllesztették Mátyás százezres hadigépezetét, s kötelességeiket elhanyagolva egyáltalán nem gondoskodtak erre az „élet-halál” harcra elvárható méretű hadösszeváltásáról. A magyar nemzeti büszkeséget ráadásul kifejezetten sértette, hogy a számítások szerint a csatatéren felvonultatott had közel harmadrésze külföldiekből állt. Végül a szinte egybehangzó vélemények szerint a harc színterének megválasztását és a csata levezénylését is teljesen elhibázta a magyar hadvezetés.²⁵

1975-ös könyvében Szakály Ferenc már a nemesség katonai szerepvállalását is értetlennek, az erre épülő banderialis hadrendszert pedig alkalmatlannak ítélte az ország megvédésére.²⁶ Elmarasztaló véleményét azonban a hadvezetésen túl már az egész hadsereg kiterjesztette: „egy 50–60 ezer fős magyar sereg különösen szerencsés körülmények között, ereje, kitartása teljes megfeszítésével esetleg feltarthatott volna egy nálánál

²³ Ennek révén remélhetőleg a hadviselés terén is könnyebben és elfogultságoktól mentesen lehet majd áttekinteni a XV–XVI. századi Magyarország és Nyugat-Európa viszonyát. Ennek érdekében a tanulmány olyan témákat is érint, melyek egyes szakemberek számára minden bizonnyal jól ismertek, de a hadtörténetészek körén túl eddig nem sok publicitást kaptak. E helyen mondok köszönetet munkámhoz nyújtott segítségéért Arendás Szuzsannának, Dormán Emesének, Erdősi Péternek, Fodor Pálnak, Hausner Gábornak, Kelenik Józsefnek, Kertész Noéminek és Zeidler Miklósnak.

²⁴ Ez az állítólagos hadicsel az lett volna, hogy szántsándékkal a tüzéségük elé csalták a magyarokat. *Gyalóky*, 1926. 239–240. o. 260–265. jegyzet; *Newe Zeitung*... In: *Katona*, 1979. 278–280. o.; *Pukánsky Géza*: Mohács és az egykorú német közvélemény. In: *Lukinich*, 1926. 277–294. o.; *Jászay Magda*: A kereszténység védőbástyája olasz szemmel. Olasz kortárs írók a XV–XVIII. századi Magyarországról. Budapest, 1996. 102. o.

²⁵ *Fraknói Vilmos*: A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526). A magyar nemzet története. (Szerk. Szilágyi Sándor.) IV. k. Budapest, 1896. 433., 504., 515. o.; *Gyalóky*, 1926. 199–211., 217–218., 239–245., 255. o.; *D. Bánlaky (Breit)*, 1939. 282–285. o.; *Bende*, 1960. 532–533., 564–566. o.; *Székel György*: Magyarország története a honfoglalástól Mohácsig. In: Magyarország története. (Főszerk. Molnár Erik.) 2. részben átdolgozott kiadás. I. k. Budapest, 1967. 143., 157. o.; vö. *Kubinyi*, 1981. 93–95. o.

²⁶ *Szakály*, 1975. 29–36., 66–67. o.

jóval kisebb török sereget. Miért e pesszimizmus? A két hadsereg nagy minőségi különbsége miatt. Az akkori magyar hadsereg zömének átlagos ütőképessége, leszámítva a török elleni harcban edzett, végvári zsoldoskatonákat, a török hadsereg azon elemeivel állott egy szinten, akiket a fenti számba [50–60 000] már nem számíthattunk bele, mert nem tartoztak a reguláris hadsereg keretei közé.”²⁷

Szakály könyvének – igen pozitív hangú – bemutatásakor Rázsó Gyula is érintette e témát, ám a fenti állásponttal több ponton is vitába szállt: „Véleményünk szerint, hasonló sereglétszámok esetén az európai típusú, tehát a magyar sereg fölényben volt az oszmánokkal szemben”, mivel „a ’csatadöntő’ elemek, nehézlovasság és -gyalogság terén ugyanis az oszmánok határozottan hátrányban voltak”. Igaz, mint azt egy kevésbé ismert írásában már jóval árnyaltabban kifejtette, a magyar hadsereg nem tartozott a legfejlettebbek közé Európában: nehézlovassága nem érte el a kellő létszámot, könnyűlovassága nagyobb részt gyakorlatlan és rosszul felszerelt nemesekből és jobbágyokból állt, ráadásul hiányzott a hazai nehézgyalogság, s ezt csak kis részben lehetett pótolni külföldi zsoldosokkal.²⁸

Perjés Géza rövidebb íásaiban és 1979-ben megjelent könyvében a korábbiakhoz képest új szempontok szerint, Szakály Ferenctől igen eltérő módon közelítette meg a kérdést. Állásfoglalásán kifejezetten érződik múltja, hiszen a második világháborúban részt vevő hivatásos katonaként közvetlen közelről tapasztalhatta meg, hogy mennyit ér a bátorság az ellenséges túlerővel és a több és jobb felszereléssel szemben, valamint azt is, hogy akár jól képzett vezetők irányítása alatt is el lehet veszíteni egy háborút. Szerinte, bár „a Jagelló-korral foglalkozó művek szinte kivétel nélkül súlyosan elmarasztalják az uralkodó osztályt katonai hozzá nem értése miatt”, a korábbi vélekedések ellenére „egyszerűen képtelenség feltenni, hogy azok, akik a katonai mesterséget kora ifjúságuktól fogva gyakorolták, és akiknek családja több generáción át halmozta fel katonai tapasztalatokat, járatlanok lettek volna a hadi mesterségben.” A hadsereget sem marasztalja el „ugyanis minden nyomorúság s az ország pénztelensége mellett is lényegében ellátta feladatát: az ország határait meg tudta védeni, a mozgó hadsereg pedig kisebb, sokszor azonban nagyobb szabású vállalkozásokban is jeles haditetteket hajtott végre.” Igaz a „magyar hadsereg ütőképességét rendkívüli mértékben gyengítette, hogy kevés gyalogsága volt, s ami volt, annak minősége sem közelítette meg a nyugati reguláris gyalogságét, de a janicsárságét sem.” Véleménye szerint a magyar hadszervezet „rugalmasan alkalmazkodott a török elleni határvédelmi harcokhoz, de a hadviselésnek nyugaton végbement nagy reformja nem érintette. Ennek oka... a pénzhiány volt.” A sereg csata előtti lázongása, a hadvezetés döntéseinek nyilvános kétségbevonása – mely Gyalókyt még mélyen elkeserítette – Perjés számára meglepő módon nem bírt döntő fontossággal a katonaság megítélése szempontjából: „A jelek szerint az az általános katonaszociológiai jelenség, hogy az ellenséggel nap mint nap harcban álló... csapat bizalmatlan a vezérkar-

²⁷ Szakály, 1975. 29. o. Talán ez volt az első olyan állásfoglalás, ami a hadsereg minőségét jelölte meg a vereség egyik meghatározó tényezőjeként. A szerző szerint ezen a helyzeten még külföldi zsoldosok felfogadásával sem tudtak javítani, mert „az utolsó pillanatban kapkodva összeszedték őket, hogy aztán – mintegy funkció nélkül – beállítsák valahová, a tőlük teljesen idegen hadrendbe, vagy ami még rosszabb, szétszórják őket a többi csapatok közé... Csapatvezetőiktől felfelé senkinek sem volt fogalma arról, hogy mit is kezdjen velük, hogyan használja ki azt az erőt, mely egy jól alkalmazott gyalogos falanxban rejlik. Pedig a svájciak már régen leckét adtak a gyalogos harcmodor alkalmazásából, amikor tönkrevették a francia király vagy a burgundi herceg lovasseregét”. Szakály, 1975. 77. o.

²⁸ Rázsó, 1976. 162–163. o.; Csendes–Rázsó, 1977. 15–20., 28–37., 83–87.; Rázsó már a könyvismertetésben is igyekezett logikus magyarázatot adni a csata helyszínére is.

ral, általában minden hátul 'meghúzódoval' szemben, a Jagelló-kori hadseregben fokozottan érvényesült... Mindebből nem az következik, hogy ezek a katonák rosszul harcolnának, vagy nem teljesítenék kötelességüket." Sőt ebből „a jó harci szellemre... következtethetünk: Mohács előtt ez a katonaság mindenáron harcolni akar, és biztos a győzelemben. Elképzelhetetlen, hogy ennek az eget verő önbizalomnak valamilyen kritikátlan dőlő lett volna az alapja; kézenfekvőnek látszik, hogy több katonageneráció sikeres portyázó harcai nyomán alakult ki.”²⁹

Perjés könyvét – többek közt a magyar hadvezetés hozzáértésének többszöri és szinte kritikátlan hangoztatásáért – számos bírálat érte. Közülük a legnagyobb új forrásbázis alapján megírt tanulmányában Kubinyi András röviden kitért a hadsereg minőségére is: „Függetlenül attól, hogy a hatvanezerre becsülhető magyar sereget milyen mértékben lehetett mozgósítani, ennek katonai színvonala is nagyon egyenetlen volt. A legjobbak az állandóan fegyverben tartott hadak, valamint a bandériumok. A nemesi felkelés harcértéke már jóval alacsonyabb volt.”³⁰

Aligha meglepő, hogy a mohácsi csata körül kialakult vitában a magyar szerzők hasonló érveket hangoztattak, mint külföldi kollégáik. Az észrevételek összegzése és egy új szintézis kialakítása azonban mindeddig nem történt meg.³¹

1. A mohácsi tábor

Az addigi elgondolások legszínvonalasabb képviselője – és egyben kritikusa –, Gyalókey Jenő 1926-ban úgy vélte, hogy a rendelkezésre álló források nem alkalmasak a csatában harcoló magyar sereg pontos összetételének megállapítására, s úgy tűnik a szakmabeliek azóta elfogadják ezt az álláspontot: Bánlaky József 1939-ben megjelent összefoglalása óta csupán Bende Lajos próbálkozott az egyes seregtestek számbavételével. Mivel a magyar hadsereg mozgósításáról írva 1981-ben Kubinyi András is főként az új adatokról szólt, a jól ismert forrásokat is érdemes újból áttekinteni.³²

Vezérfonalként a magyar kancellár, Brodarics István vitáitát használhatjuk fel, melynek fő célja ugyan egy Habsburg szolgálatban álló humanista, Cuspinianus vádjai-

²⁹ *Perjés*, 1979. 111–115.

³⁰ A kritikákról: *Nemes*, 1977. 106–116. o.; *Marosi*, 1980. 146–158. o.; *Kubinyi*, 1981. 66–105. o., az idézet: uo. 95. o.

³¹ A legújabb feldolgozás írója, Sebők Ferenc nem érte el a maga számára kitűzött célokat: a csata lefolyásának rekonstruálásában nem jutott túl Gyalókey és Négyesi eredményeinek reprodukálásán, a Mohácsnál küzdő magyar seregről pedig – a források adatait és Kubinyi András összes eddigi eredményét megkérdőjelezve – azt állítja, hogy túlnyomórészt lovasságból állt. *Sebők*, 2003. Ez az 1498. évi törvény 22. cikkelyének lenne köszönhető, amely Sebők interpretációja szerint 42 bárót kötelezett 400 vagy még több lovasból álló bandérium tartására, akik szerinte így – az ily módon kiszámolható 16 800 helyett – valamiért 17 800 katonát állítottak volna ki, így a magyar hadsereg a király, az országos főmoltóságok és a főpapok bandériumaival együtt már 26 750 főt számlált, „amely adat szinte pontosan megegyezik a mohácsi mezőn 1526-ban felsorakozó hadsereg létszámával! Az egybeesés bizonyára nem véletlen és nagyon is elgondolkodtató!” *Sebők Ferenc*: Adalékok a Jagelló-kori magyar hadszervezet történetéhez. *Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis. Acta Historica*, CVII. (1998) 36–41. o.

³² *Gyalókey*, 1926. 216–218. o.; *D. Bánlaky*, 1939. 167–198. o. Mint az a továbbiakból ki fog tűnni, Bende tanulmányának ide vonatkozó része azonban tele van félreértésekkel, mivel ő a források megjelölése nélkül egyszerűen összeadta az 1498. évi törvényben szereplő létszámokat az 1526. évi forrásokban szereplő, esetenként valós létszámadatokkal valamint más – külön le nem írt módon történő – becslések végeredményeivel, s így sikerült egy majdnem 40 000-es sereglétszámot „kimutatni”. *Bende*, 1966. 543–544. o.; *Kubinyi*, 1981. 96. o.

nak cáfolata volt, de a kancellár, mint a magyar hadvezetőség tagja, mégis számos fontos és vélhetőleg pontos információt örökített meg benne. Bár közlései mögött feltételezhetünk politikai motivációkat is, adatainak hitelességét mindaddig nem tűnik érdemesnek kétségbe vonni, amíg nem tudunk egyértelműen hitelesebb forrást szembeállítani velük. Brodarics a vitairathoz képest a lengyel alkancellárhoz írt levelében jóval „számszerűbb” tájékozottságot mutat a magyar hadsereg csata előtti állapotáról, mint azt kritikusi feltételezték róla, s az általa közölt részadatok is elég pontosnak tűnnek, ha összevetjük őket az esetenként rendelkezésre álló más korabeli forrásokkal. Természetesen a régóta ismert töredékes adatok újbóli összevetése sem adhat a magyar sereg létszámáról teljesen pontos képet, de arra elegendő, hogy a nagyságrendeket érzékeltesse, és alapul szolgálhat további felvetéseknek is.³³

Brodarics szerint II. Lajos magyar király – és Báthori István nádor – 1526. július 21-én indult Budáról, s magával vitte a saját katonáin kívül az esztergomi érsek és Mária királyné embereit is, így körülbelül háromezer lovasa és gyalogosa volt. Burgio pápai követ szerint ez a had pontosan 2500 gyalogost, 200 nehézlovast és körülbelül 1000 könnyűlovast számlált.³⁴ Arról, hogy ez a csapat hogyan állt össze, csak feltételezéseink lehetnek. A királynak az 1498. évi 21. tc. értelmében 1000 lovaszt kellett kiállítania, ebből azonban az 1507. évi 6. Törvénycikknek megfelelően 600 főt állandóan a déli határon kellett állomásoztatnia, így az udvar körüli szolgálatra elvileg 400 lovas maradt Budán. Az általunk nem ismert tényleges létszámból azonban már június vége előtt levonult 200 könnyűlovas a déli megyékbe. Júniusban úgy tervezték, hogy a király „cseh szolgálóból” ötszáz gyalogost fognak felszerelni, mire II. Lajos táborba száll, s elvben ezt a sereget erősíthették a budai és pesti polgárok is, akik 1521-ben Szerémi szerint 600 gyalogost küldtek a déli hadszíntérre. Szalkai esztergomi érsek, akinek az 1498. évi 20. tc. szerint 800 lovaszt kellett volna kiállítania, június elején 1000 gyalogost és 400 könnyű- és nehézlovast ajánlott a hadba, de július 5-én már neki is Tomori táborában volt 200 könnyű- és nehézlovasa. Sajnos a nádor bandériumának létszáma nem ismert e korból, de nagyságrendjére azért következtethetünk: 1523-ban királyi helytartóként Báthori István nádor 500 lovaszt tartott maga mellett, s Burgio szerint az 1526. tavaszi országgyűlésen is 500 lovassal jelent meg.³⁵

Ercsiben csatlakozott hozzájuk Báthori András „nem megvetendő csapattal”, s innen küldték előre a nádort a tolnai gyülekezőhelyre. Amikor augusztus 6-án a király Tolnára ért, már „négyezer vagy valamivel több lovassal rendelkezett”, azaz a lovassága a nádor csapatának kiválása ellenére nagyjából megnégyszereződött.³⁶

³³ Brodaricsról és művéről *Tarnóc Márton*: Mátyás király és a magyarországi reneszánsz (1450–1541). Budapest, 1994. 111–112. o.

³⁴ Brodarics: *Katona*, 1979. 24. o.; Burgio jelentése, 1526. július 26.: *Katona*, 1979. 226. o. A pápa küldötte, Johannes Verzellus szerint „sok úr volt a kíséretében, felszerelésük igen szép és gazdag volt”. Mohács Magyarországa. Bárány Burgio pápai követ jelentései. (Ford. Bartoniek Emma.) Budapest, 1926. 97. o.

³⁵ *Kubinyi*, 2000a. 400. o.; *Corpus Juris Hungarici*. (Szerk. Márkus Dezső.) I. k. Budapest, 1899. 606–607., 698–699. o.; *Szerémi György*: Epistolae de perditione regni Hungariae, 1484–1543. (Közl. Wencel Gusztáv.) Pest, 1857. (Monumenta Hungariae historica II. Scriptores I.) 698–699. o.; Burgio jelentései, 1526. április 25., június 5., június 13., június 30.: *Katona*, 1979. 200., 209–210., 219. o.; *Fraknoi*, 1896. 454. o. A XV. század közepén a nádor fennhatósága alá tartozó jász-kun kerületek elvileg 600 lovaszt állítottak ki, 1491-ben pedig 300-at adtak II. Ulászlónak a lengyelek elleni harcra, miközben katonaállítási kötelezettségeiket a XV. századi végi törvények mindig a „régai szokások” szerint szabályozták. *Gyárfás István*: A Jász-kunok története. Kecskemét–Szolnok, 1870. (Reprint, 1992.) 3. k. 412–414. o.

³⁶ Brodarics: *Katona*, 1979. 24., 27. o.

Tolnán igen jelentős erők csatlakoztak a hadhoz. Megérkezett számos főpap és főúr hadinépe, köztük az erdélyi vajda testvére, Szapolyai György Trencsénből „háromszáz vagy valamivel több nehéz- és könnyűfegyverzetű lovaggal és körülbelül ezerkészsáz gyaloggal”. Burgio jelentése révén ezt az adatot is pontosítani tudjuk: a szepesi gróf csapata 200 nehéz- és 100 könnyűlovassal, valamint 1200 gyalogosból állt.³⁷

Tolnán érte be a hadat az a 4000 morva és lengyel gyalogos is, akiket Burgio pápai nuncius megbízásából három kapitány fogadott zsoldba.³⁸ Ezek közül elsőként ‘Balthassar’ kapitányt – akit II. Lajos ‘Balczar Epistrensisként’ említ egyik levelében – küldték Morvaországba zsoldosokat fogadni június 11-én, csapatát Sárkány Ambrus parancsnoksága alatt hamarosan Tomori hadához rendelték Tolnáról.³⁹ A második kapitány, II. Lajos olasz származású kamarása, Annibale Cartagine da Este di Padovana volt, aki 1300 zsoldosnak parancsolt. Ő szerencsésen megmenekült a mohácsi csatából, s az 1530-as évek elején I. János testőrségének kapitányaként bukkant fel ismét a forrásokban.⁴⁰ A harmadik egy Brodarics által csak Gnoynsky-ként emlegetett lengyel tiszt volt, aki 1500 lengyel zsoldossal vonult a táborba.⁴¹ Ő érdekes módon többféle keresztnéven is szerepel a történeti irodalomban. Brodarics latin kritikai kiadásának készítői a Ladislaus nevet tartották ezek közül helyénvalónak, valószínűleg Gnoieczki László királyi étekfogóval azonosítva személyét.⁴² Kubinyi szerint viszont a Gnoynki Gnoynsky Lénárd nevet használta – ami megfelel Brutus és Istvánffy névhasználatának is –, és már 1522-ben is a magyar király szolgálatában állt.⁴³ A latin szöveg kritikai kiadásában tévesnek minősített Lampert név viszont lengyel forrásokban tűnik fel: Lampert Gnoinski 1519 és 1537 között többször is szerepel a lengyel király gyalogságának rótamestereként.⁴⁴ Az tehát, hogy ebben az esetben egy család több tagjáról vagy esetleg ugyanarról a személyről van-e szó, egyelőre nem dönthető el egyértelműen. Az adatok azonban arra engednek következtetni, hogy ez a Gnoynski – akárcsak Cartagine – már az 1526. évi hadjárat előtt is kapcsolatban állt a magyar királyi udvarral.

Amikor a király serege augusztus 16-én Bátára ért, már a Duna jobb partján állt 5–6000 lovassal a kalocsai érsek, Tomori Pál és a temesi ispán, Perényi Péter is.⁴⁵ Tomori még március vége előtt elutazott Budáról a végekre, s a pápai segélypénzekből Burgio áprilisban 200 könnyűlovast és 500 gyalogost küldött neki, a királyi tanács pedig 20 000 aranyat adott neki a saját emberei fizetésére. Tomorinak az 1498. évi 20. tc. szerint a ka-

³⁷ Brodarics: *Katona*, 1979. 27. o.; Burgio jelentése, 1526. augusztus 13.: *Katona*, 1979. 237. o.

³⁸ Uo.

³⁹ Monumenta Hungarie. (Ed. Engel, Johann Christian.) Viennae, 1809. 208. o.; II. Lajos levele Antonio Giovanninai da Burgio pápai nunciusnak, 1526. augusztus 5.: *Katona*, 1979. 138. o.

⁴⁰ Brodarics: *Katona*, 1979. 27. o.; Főgel József: II. Lajos udvartartása, 1516–1526. Budapest, 1917. 17., 51., 105–106. o.; Sunkó Attila: Az erdélyi fejedelmek udvari hadai a 16. században. *Levéltári Közlemények*, 69. (1998) 111. o. Sunkó Attilának azt a feltevését, hogy az 1532-ben már legalább évtizede magyar szolgálatban álló itáliai tiszt idegen származása miatt csakis egy külföldi zsoldosokból álló külön testőrség kapitánya lehet, semmilyen forrás nem támasztja alá. Így pusztán ebből az adatból – Sunkó és Oborni Teréz véleménye ellenére – külön idegen testőrség létezését tényként kezelni nem lehet. (Vö. Oborni Teréz: Az Erdélyi Fejedelemség hadtörténete. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. I. m. 143. o.)

⁴¹ Brodarics: *Katona*, 1979. 27. o.

⁴² Brodarics, 1985. 90. o.; Főgel, 1917. 55. o.

⁴³ Kubinyi, 1981. 102. o.; „Leonardus Gnoscus”: *Brutus János Mihály magyar királyi történetíró magyar históriája, 1490–1552.* (Közl. Toldy Ferenc.) II. k. Pest, 1867. (Monumenta Hungariae Historica II.: Scriptores XIII.) 183. o.; „Leonardus Gnoienius Polonus”: *Istvánffy Miklós: Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV.* Köln, 1622. 120. o.

⁴⁴ Brodarics, 1985. 90. o.; Wimmer, Jan: *Historia piechoty polskiej do roku 1864.* Warszawa, 1978. 91–93. o.

⁴⁵ Brodarics: *Katona*, 1979. 30. o.

locsai érsekség után 400, a pétervárad apátság után pedig 200 lovast kellett volna fegyverben tartania, 1523-ban mégis 500 könnyűlovasnak és 300 gyalogosnak fizetett zsoldot. A pécsi püspök – akit az 1498. évi 20. tc. szintén 400 lovas kiállítására kötelezett – 87 könnyűlovas mellett küldött neki még 400 gyalogost is, így a veszélyeztetett várak őrségét is meg tudta erősíteni. Július elejére ezekhez csatlakozott a szekszárdi apát 50 fegyverese és 50 egyéb katonája és az esztergomi érsek – fentebb már említett – 100 fegyverese és 100 könnyűlovasa, valamint a király udvari huszára, Kállai Vitéz János és a királyné familiárisa, Török Bálint lovassága is.

Mivel az érseknek a királyhoz írt levelében az utóbbi két névnél nem szerepel létszám, feltételezhető, hogy Kállai csapatát maga a király küldte az érsek mellé, s talán ez volt az a fentebb említett 200 könnyűlovas, akik júniusban távoztak Budáról.⁴⁶ Így Burgio értesülésének megfelelően június végén, július elején nagyjából valóban 1000 zsoldos lovas állhatott Tomori zászlója alatt.

Mire az oszmán had július közepén ostrom alá vette Péterváradot, Brodarics és az oszmán kémjelentések szerint Tomori lovassága – részben a környező megyék hadának mozgósítása révén – már 2000 főre nőtt.⁴⁷

Az érsek Pétervárad védelmére 1000 gyalogost tudott állítani, közülük az ostromot azonban alig 90 ember élte túl, ezeket újra felszerelve ismét beosztották a hadsereghez. Újlak várának 600 fős őrségébe 300 pápai zsoldost és a pécsi püspök 200 gyalogját osztotta be. Ők nyolcnapi ostrom után feladták a várat, s az oszmán krónikás, Lufti szerint a Dunán átkelve ismét csatlakoztak a magyar hadhoz. Augusztus elejére Bácsón 3–4000 lovas gyűlt össze az érsek parancsnoksága alatt – ekkor azonban már csatlakozott hozzá Perényi Péter temesi ispán ismeretlen létszámú csapata is.⁴⁸

Miután ez a had is átkelt a Duna jobb partjára, a valószínűleg augusztus 24-én tartott haditanácson Tomori még együttesen sem becsülte többre 20 000 főnél a két magyar had létszámát.⁴⁹ Augusztus 25-én azután Tomori a király mellé költöztette a saját táborát, s kikötöttek az ágyúkat és a löszert szállító hajók Thurzó Elek kincstartó 200 gyalogosával, 26-án vasárnap pedig megjött Batthyány Ferenc horvát bán 3000 lovassal és 1–2000 gyalogossal. Másnap, 27-én reggel megérkezett Erdődy Simon zágrábi püspök és testvére 70 – más források szerint viszont 700 – „lóval, fegyverrel jól ellátott lovas emberrel” (valószínűleg nehézlovasokkal) és a pozsonyi várnagy, Aczél István Budáról 300 lovassal. Este vonult be a táborba Szerecsen János 2000 íjással, akiket a Dráva mentén a pécsi káptalan és a saját birtokain fogadott zsoldba.

Egy ismeretlen, állítólag bécsi származású szemtanú szerint a csata előtti napon, augusztus 28-án érkezett még 300 landsknecht, s a hadjárat egy ismeretlen cseh résztvevője szerint még a csata napján is jöttek cseh katonák II. Lajos táborába. (A király cseh hívei

⁴⁶ Burgio jelentései, 1526. április 25., június 18.: *Katona*, 1979. 200., 214. o.; Tomori Pál levele II. Lajoshoz, 1526. július 5.: uo. 154. o.; Tomori Pál levele Móré Fülöp pécsi püspöknek, 1526. július 17. In: A körmen di levéltár missilis levelei. (Kiad. Iványi Béla.) I. Körmen di, 1943. 38. o. 183. sz.; *Kubinyi*, 1978. 211–212. o.; Török Bálint 1527-ben 67 lovast tudott felszerelni. *Szerémi*, 1857. 155. o.

⁴⁷ Burgio jelentései, 1526. június 30.: *Katona*, 1979. 219. o.; Brodarics: uo. 26. o.; Szülejmán szultán hadműveleti naplója: uo. 295. o.; *Kubinyi*, 1981. 98–99. o.

⁴⁸ Brodarics: *Katona*, 1979. 26. o.; Burgio jelentései, 1526. június 18., június 30., augusztus 5.: uo. 214., 219., 231. o.; Szülejmán szultán hadműveleti naplója: uo. 295. 300. o., Lufti: uo. 358. o.

⁴⁹ Brodarics: *Katona*, 1979. 34. o. Ebben az összefüggésben szerepel a 20 000-es adat Brodarics Tomiczky Péter lengyel alkancellárhoz intézett 1526. szeptember 6-i levelében is, így nem áll ellentmondásban a vitairattal, ahogyan azt Gyalóky állította. *Gyalóky*, 1926. 216. o., vö. *Acta Tomicziana* VIII. 221. o.

közül Schlick István és a Guttenstein urak kíséretükkel még valószínűleg Tolnán csatlakoztak a királyhoz.⁵⁰⁾

A csata előtt összegyűlt had nagyságát Brodarics 24–25 000 főben adta meg, hozzátéve, hogy a naszádosok szintén jelenlévő – mintegy ezer fős – csapatát ebbe nem számítja bele, mert az nem vett részt a küzdelemben. Ezzel szemben a rendszerint jól értesült pápai követ 25–30 000 fős magyar hadseregről írt Rómába, s már 1526 őszén – tulajdonképpen a kancellár által közölt részadatok alapján kiszámolható – 27 000 fő vált valamilyen elfogadott adattá.

A katonákkal együtt 85 ágyút, 500 prágai szakállast, 5000 szekeret és 15 000 igáslovat vontak össze a mohácsi táborban. Noha a magyar kutatás mindaddig nem nagyon vett róla tudomást, egy ekkora sereget nyilván rengeteg nem harcoló személy is kísért, így ha hozzávennénk a legalább 5000 kocsiszt, az ismeretlen számú hajóst és a katonák szükségleteit ellátó egyéb szolgák („mosók”, „fahordók”) tömegét, tulajdonképpen azokat a híreszteléseket sem tarthatjuk teljesen alaptalannak, melyek a király 40 000 vagy még több emberéről szóltak, ám ezeket csak Tomorinak a 200–300 000 fős oszmán hadseregről szóló hírével érdemes párhuzamba állítani.⁵¹⁾

A mohácsi csatát megelőző évszázad adataival összevetve azt mondhatjuk, hogy ez volt az egyik legnagyobb magyar hadsereg, ami táborba szállt a kései középkorban. Zsigmond király 1429-ben a külföldi segédcsapatokkal együtt állítólag 25–30 000 ember gyűjtött össze Galambóc ostromára, Thúróczy krónikája szerint 1448-ban Hunyadi János Rigómezőn 24 000 harcossal mérkőzött meg az oszmán szultánnal, s Bonfini szerint 1487-ben Mátyás híres bécsűjhelyi seregszemléjén 28 000 katona vonult fel.⁵²⁾

Ezt a nagyságrendet még hitelesebbnek mutatja az, hogy azon híresztelések ellenére, melyek szerint Magyarország többi részéről hatalmas erősítések voltak úton Mohács felé, a vereség után nem találni nyomát ezeknek a jelentős seregtesteknek: az irodalomban számos helyen több ezres horvát haddal szerepeltetett Frangepán Kristóf a csata után néhány nappal csupán 450 lovassal érkezett Zágrábba.⁵³⁾

⁵⁰⁾ Brodarics: *Katona*, 1979. 36–37. o.; Neue Zeitung... In: uo. 280. o.; Egykorú levél a mohácsi csatáról. GG. [Gömör Gusztáv] közlése. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. (1899) 503–504. o.

⁵¹⁾ Brodarics: *Katona*, 1979. 37. o. A török sereg 200 000-es nagyságáról és a veszteségekről: Brodarics István levele Tomiczky Péter lengyel alkancellárhoz, 1526. szeptember 6.: *Acta Tomiciana* VIII. 220., 229. o.; Burgio jelentése, 1526. szeptember 5.: *Katona*, 1979. 242. o.; Antonio Boemio jelentése, 1526. november 12.: *Sanuto, Marino*: I diarii. (Ed. Barozzi, Nicolò–Berchet, Guglielmo etc.) XLIII. tomo. Venice, 1895. 225. hasáb; *Verancsics Antal* összes munkái. (Közlő Szalay László.) 2. k. Pest, 1857. (Monumenta Hungariae Historica II.: Scriptores III.) 23. o. A magasabb sergelétszámról: Burgio jelentése, 1526. augusztus 25.: *Katona*, 1979. 241. o.; Jacomo Zarantino beszámolója, 1526. szeptember 15.: *Sanuto*, (XLII.) 647. hasáb; Burgio jelentése, 1526. augusztus 25.: *Katona*, 1979. 241. o.; Ferdinánd osztrák főherceg levele Margit főhercegnőnek, 1526. szeptember 18.: *Hatvani Mihály*: Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból I. k. (1441–1528.) Pest, 1857. (Monumenta Hungariae Historica I. Diplomataria I.) 41–43. o.; az oszmánok hadáról: Brodarics: *Katona*, 1979. 34. o.; Tomori Pál levele II. Lajoshoz, 1526. június 25.: *Katona*, 1979. 146. o. Minderre azért fontos felhívni a figyelmet, mert Perjés Géza a magyar veszteségekről szóló török adatokra hivatkozva vonta kétségbe Brodarics számait, ám az ott szereplő 20 000 halott gyalogos közé természetesen beleszámíthatók a táborban elesett civileket is. Perjés, 1979. 370–372. o. A hadba vonuló urak élelmészéről és kísérieről *Kubinyi András*: Főúri éltrend tábori körülmények között 1521-ben. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. (Szerk. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György.) Budapest, 2002. 249–261. o.

⁵²⁾ *Brocquière, Bertrandon de la*: Le Voyage d'Outremer. (Ed. Schefer, Charles.) Paris, 1892. (Republished, Westmead, 1972.) 225. o; *Thúróczy János*: A magyarok krónikája. (Ford. Bellus Ibolya és Kristó Gyula.) Budapest, 2001. (Milleniumi Magyar Történelem. Források) 295. o.; *Bonfini, Antonio*: A magyar történelem tizedei. (Ford. Kulcsár Péter.) Budapest, 1995. 886. o.

⁵³⁾ Frangepán Kristóf levele, 1526. szeptember 5.: *Lányi Károly*: Magyar egyháztörténete. Átdolgozta Knauz Nándor. I. k. Esztergom, 1866. 715. o. A Habsburgok pártján álló Várday Pál esztergomi érsek pedig

Arról, hogy egy ekkora hadsereg huzamosabb ideig tartó ellátása milyen hatalmas feladat lehetett, Perjés Gézának köszönhetően rendelkezünk némi ismerettel. Sebők Ferenc pedig az angolszász szakirodalomra támaszkodva hívta fel arra a figyelmet, hogy ez európai viszonylatban is a kor jelentős csapatösszevonásai közé tartozott.⁵⁴

Összehasonlításképpen: a százéves háború alatt a legnagyobb angol haderő, mely átkelt a La Manche-csatornán 1475-ben, 1278 nehézlovasból és 10 173 íjászból állt, s a Franciaországban működő angol had létszáma talán csak Calais 1437-es ostromakor érhetett el a 30 000-et. Az 1494-ben a híres itáliai hadjáratra vonuló francia seregben, melynél nagyobb korábban nemigen állítottak ki Európában, valamivel több mint 30 000 katonát volt, és 1495-ben Fornovónál az ellenük csatasorba állított szövetséges itáliai hadak sem számláltak 25 000 főnél többet. Az 1525-ös a páviai csatában harcoló francia sereget 25–32 000 főre, a Habsburg hadat pedig 20–25 000 főre becsülik a különböző kutatók.⁵⁵

Általában is elmondható, hogy egészen a XVII. század első feléig az egy helyre összehozott európai seregek létszáma ritkán haladta meg a 30 000 főt. Az 1450 és 1550 közötti időszakban a keresztény Európában vagy nem voltak indokai az ennél nagyobb hadsereg felállításának, vagy hiányoztak a fenntartásához szükséges feltételek. Az előbbire utal, az, hogy amikor 1532-ben az oszmánok már a Német-római Birodalmat fenyegették, Európa leghatalmasabb uralkodója, V. Károly császár képes volt ennél jelentősen nagyobb hadsereget felvonultatni Bécs védelmére. Ehhez hasonló csapatösszevonásokat azonban csak a spanyol Habsburgok és a francia királyok hajtottak végre, és a fentebb említett okok miatt ők is csak igen ritkán.⁵⁶

2. Hunyadi Mátyás árnyéka: a zsoldossereg legendája és a Jagellók hadügyi reformjai

A mohácsi táborban összegyűlt magyar sereg tehát a korabeli Európa egyik igen jelentős méretű hadserege lehetett. Mégis, hiába foszlottak szét az elmúlt évszázadban a százezres Mátyás-kori hadseregekről szóló illúziók, a nagy király hadának sikerei és a mohácsi kudarc között látszó óriási kontraszt miatt mit sem változott az összehasonlítás-

1538-ban azt állította, hogy – a legtöbb helyen szereplő 15–20 000-es adattal ellentétben – Szapolyai hada sem számlált sokkal többet 5000 katonánál 1526-ban. Girolamo Alendro pápai nuncius jelentése, Bécs, 1538. november 12.: *Friedensburg, Walter*: Nuntiaturberichte aus Deutschland. Erster Abteilung 1533–1539. IV. Gotha, 1893. 240. o. A Szapolyai hadára vonatkozó ettől eltérő adatokról: *Gyalóky*, 1926. 244. o.

⁵⁴ *Perjés Géza*: Mezőgazdasági termelés, népesség és hadseregelelmélet a XVII. század második felében (1650–1715.) In: *Uő*: Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest, 1999. 248–252. o.; *Sebők*, 2001. 77–80. o. 1529-ben egy körülbelül kétszer ekkora hadsereg ellátásra 3 hónapra 6300 t kenyeret és 3000 t húst szántak. *Rázsó Gyula*: A Habsburg-birodalom politikai és katonai törekvései Magyarországon Mohács időszakában. In: *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. i. m. 140. o.

⁵⁵ A százéves háború angol hadseregeiről *Gillingham, John*: A Rózsák Háborúja. Budapest, 1985. 53. o.; *Prestwitsch, Michael*: Armies and Warfare in the Middle Ages. The English Experience. New Haven and London, 1996. 336., 342., 345–345. o. Fornovóról *Mallett, Michael*: Mercenaries and their Masters. Warfare in Renaissance Italy. London–Sydney–Toronto, 1974. 238. o. Paviáról *Lot, F.*: Recherches sur les effectifs des armées françaises des guerres d'Italie aux guerres de religion (1494–1562). Paris, 1962. 16–21., 53–56. o.; *Hall, S. Bert*: Weapons and Warfare in Renaissance Europe. Gunpowder, Technology, and Tactics. Baltimore and London, 1997. 207. o.

⁵⁶ *Hale, John R.*: War and Society in Renaissance Europe, 1450–1620. London, 1998. 61–64. o. (a 61. és 62. oldalon két különböző adattal az 1532-es bécsi csapatösszevonásról); az 1532. évben Bécs alatt összehozott birodalmi seregről *Rázsó*, 1986. 140. o.; *Hall*, 1997. 206–209. o.; *Zombori István*: Az 1532-es török hadjárat és V. Károly. *Aetas* 18. (2003/2) 66–78. o.; a XVII. századi sereglétszámokról *Black*, 2002. 151. o.

sukból fakadó negatív kép. Tóth Zoltán szerint „a mohácsi sereg Mátyás hagyatékának már csak szárnyaszegett maradványa volt”, mivel a király halála után az ország vezetői önző és rövidlátó módon felszámolták állandó zsoldosseregét. Így a magyar királyság hada 1526-ban többségében csak időszakonként hadba vonuló fegyveresekből, nem pedig hivatásos katonákból állt. Még a Jagelló-kor magyar hadseregének „európaiságát” kiemelő Rázsó Gyula szerint is jelentős visszalépés történt 1490 után, mert nem „alkalmazták Mátyás speciális hadrendjét, kivitelezéséhez hiányzott a fegyelmezett vezérkar és a hazájához hű hadsereg, így a Jagelló-kor hadseregei, közöttük II. Lajos Mohácsnál vesztes katonái is szinte teljesen lovagi módszerekkel és hadrenddel próbálták feltartóztatni a törököt.” Rázsó annak ellenére írta ezt, hogy Mátyás seregének lenyűgöző hadmozdulatait saját állítása szerint sem próbálták ki soha valódi harci helyzetben, sőt sem a király, sem híres zsoldosseregének vezetői nem vívtak meg egyetlen csatát sem néhány ezer főnél nagyobb sereggel. Ezért szükségesnek tűnik némiképp visszatekinteni a nagy király „hagyatékára” is.⁵⁷

Hunyadi Mátyás zsoldosseregének történetével mindmáig Tóth Zoltán 1925-ös monográfiája foglalkozik a legalaposabban, azóta azonban a király bevételeiről készült újabb – és a korábbiaknál jóval mértéktartóbb – összegzésekre támaszkodva több ponton is módosítani kellett az ő elgondolásait. Rázsó Gyula már a zsoldossereg mindmáig elmaradhatatlan „állandó” jelzőjét is többszörös idézőjelbe tette, sőt azt is kimondta, Mátyás „országának jövedelme nem volt elegendő hadseregének fenntartásához.”⁵⁸ Mindezek alapján a Jagelló-kor kutatói arra a következtésre jutottak, hogy 1490 után a magyar politikuskárda a terület, a népesség és az állami bevételek szabta határok között maradvá igyekezett újjászervezni a honvédelmet. Ennek az évtizednek a Kubinyi András által igen részletesen feldolgozott honvédelmi törvényei lényegében visszaállították az 1471 előtti állapotokat, s a telekkatonaság régi intézményére támaszkodva ismét a bárók és főpapok bandériumaira hárult az ország védelmének oroszlánrésze, de ezzel korántsem szüntették meg az állandó katonaságot Magyarországon.⁵⁹

Ha az akkoriban létrehozott rendszert összehasonlítjuk más államok hadügyi szervezetével, kiderül, hogy Európai viszonylatban nem számított kirívóan gyöngének az ország. Bár a középkori magyar királyság Európa egyik legnagyobb területű állama volt, korántsem tartozott a legnépesebbek és a leggazdagabbak közé. A XV. végén az ország 330 000 km²-nyi területén 3–4,5 millió ember élhetett, s a korábbi vélekedésekkel ellenében erőskező uralkodók idején is csak 500–700 000, máskor viszont még kevesebb, 200–300 000 arany folyt be a kincstárba, amiből a néhány száz fős udvari katonaság

⁵⁷ Tóth Zoltán: A hadviselés átalakulása. In: Magyar renaissance. (Szerk. Domanovszky István.) 2. k. Budapest, é. n. [1939.] Magyar művelődéstörténet. 238. o. Lásd. a 25. jegyzetet. Néhány további példa: Tóth Zoltán: Mátyás király idegen zsoldosserege. Budapest, 1925. 300–301. o.; Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet. 2. k. Budapest, 1936. 595–608. o.; Szakály, 1975. 74–78.; Keen, 1999. 281.; Rázsó Gyula: Mátyás zsoldosseregének hadművészetéről. In: Mátyás király, 1458–1490. (Szerk. Barta Gábor.) Budapest, 1990. 95–98. o.; vö. Kubinyi, 1982., Kubinyi, 2000a.; Kubinyi, 2000b. 79–81.

⁵⁸ Tóth, 1925.; Draskóczy István: A tizenötödik század története. Budapest, 2000. (Magyar századok) 201. o.; Rázsó, 1990. 85–87. o.; Kubinyi András: A Mátyás-kori államszervezet. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. (Szerk. Rázsó Gyula–Molnár László.) Budapest, 1990. 67–67. o. (Kubinyi, 1990a.) Szakály Ferenc úgy vélte: „Mátyás zsoldosserege is csak kereteiben tekinthető állandónak.” Szakály Ferenc: Virágkor és hanyatlás, 1440–1711. Budapest, 1990. (Magyarok Európában) 66. o.; Kubinyi András is megszorítással írt a hadról: „Gyakorlatilag állandó seregről van szó, de a létszám változott.” Kubinyi András: Mátyás király. Budapest, 2001. 93. o.

⁵⁹ Kulcsár Péter: A Jagelló-kor. Budapest, 1981. (Magyar História) 70–71., 79–81. o.; Kubinyi, 2000a.

mellett az ország az oszmán támadások miatt kénytelen volt állandó határvédelmi katonaságot is fenntartani, melynek létszáma 1513–1514-ben 7817 fő volt.⁶⁰

Legnagyobb ellenfele, az oszmán birodalom területe már az 1420-as években is hozzávetőleg 412 000 km² volt, ám Bertrandon de la Bocquière francia lovag 1433. évi tudósítása szerint ekkoriban a várak őrségén kívül még csupán 4000 lovas és gyalogos volt a szultán kíséretében. 1527-re a birodalom területe közel a négyszeresére nőtt – s elérte a 1,5 millió km²-t –, a központi zsoldosseregben már 5088 lovas 12 798 janicsár szolgált. Azaz létszámuk növelése szinte arányosan követte a birodalom növekedését. Az egyre hosszabb határok mentén állomásozó helyőrségekkel és a flotta állományával együtt az oszmán zsoldosok száma ekkorra már elérte a 60 000 főt. Ez nagyjából a birodalom méretének – és talán a népesség számának – arányával volt több az állandó magyar haderő akkori létszámánál, pedig a szultáni kincstár bevétele az 1520-as évekre már jócskán meghaladta az évi 4,5 millió aranyat.⁶¹

Franciaország, mely 1445-ben hozott létre állandó hadsereget, akkor még Magyarországhoz hasonló méretű, de legalább 10 millió lakosú ország volt. Uralkodóinak éves bevételeit viszont 1461-ben 1 800 000, 1483-ban pedig már 4 700 000–4 900 000 aranyra becsülik a kutatók, amiből a XV. század utolsó negyedében 20–25 000 fős állandó hadsereget tudtak fenntartani. Azaz ebben az esetben a népesség és az állandó hadsereg létszáma között kapunk hasonló arányokat.⁶²

Mátyás a hadseregszervezésben a jelek szerint itáliai mintákat követett, mint ahogy a francia *compaigne d'ordonnance* 1445-ös felállítását is itáliai példákra vezették vissza a kortársak. Az ottani államok condottierjeihez hasonlóan a magyar királyt is hosszú évekig szolgálták cseh és német vezérei, akiket a király az aulicusok közé iktatott – hasonló rendszer működött például Milánóban –, s a vezetésük alatt álló „pretorianusnak” vagy egyszerűen csak udvari népnek nevezett sereget a legtöbb adat szerint – az itáliai példákhoz hasonlóan – főként lovasokból állt.⁶³

Philippe Contamine a XV. századi francia hadszervezet kiváló szakértője és az egyik legjobb középkori hadtörténeti kézikönyv szerzője négy pontban foglalta össze az állandó hadsereg ismérveit, melynek Mátyás serege aligha felelhet meg. Az ő szempontjai azonban a speciális XV. századi francia viszonyokra vezethetők vissza. A százéves háború időszakában hosszú ideig tartó kísérletezés és sok véres kudarc vezetett az 1440-es

⁶⁰ Engel Pál: Szent István birodalma. Budapest, 2001. 258–259., 272–273. o.; Engel Pál: A magyar királyság jövedelmei Zsigmond korában. In: Honor, vár, ispánság, Válogatott tanulmányok. (Szerk. Csukovits Enikő.) Budapest, 2003. 426–432. o.; Fügedi Erik: Mátyás király jövedelme 1475-ben. *Századok*, 116. (1982) 484–506. o.; Kubinyi, 1990a. 115–116. o.; Kubinyi, 1978. 196. o.

⁶¹ Brocquière, Bertrandon de la: Le Voyage d'Outremer. (Ed. Schefer, Charles.) Paris, 1892. (Republished, Westmead, 1972.) 183. o. A francia lovag által említett négyezer főből háromezer gyalogos janicsár lehetett. Ágoston Gábor: A Nándorférférvárhoz vezető út. Magyarország, a balkáni oszmán terjeszkedés és a nándorférférvári győzelem. In: Déli harangszó. Tanulmányok a pápai rendelet félezeréves jubileumára. (Szerk. Visy Zsolt.) Budapest, 2000. 211–21. o.; Káldi Nagy, 1986. 184–189. o.

A központi kincstár XVI. századi bevételeiről: *Inalcik, Halil*: The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300–1600. London, 1973. 49., 116. o.; Fodor Pál: Az oszmán pénzügyrendszer 16. századi válságáról. Megjegyzések az 1585–1589. évi leértékelésről. In: *Uő*: A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről. Budapest, 2001. 91–109. o. A XV. Századról: Ágoston, 2000. 214. o.

⁶² A francia királyok jövedelméről: Kubinyi, 1990a. 116. o. 436. j.; a XV. századi aranypénzekről: *Spufford, Peter*: Money and its Use in Medieval Europe. Cambridge, 1988. 322. o.; a francia hadseregről: *Contamine, Philippe*: War in the Middle Ages. (Trans. Jones, Michael.) Oxford and Cambridge, 1984. 171. o.

⁶³ A kor jelentősebb itáliai államainak hadseregszervezetéről: Mallett, 1974. 107–145. o., a milánói hadseregről: Mallett, Michael: Mercenaries. In: Medieval Warfare. A History. (Ed. Maurice Keen.) Oxford, 1999. 223–225. o.

évekre oda, hogy a rendek a folyamatos angol fenyegetés, az ország belső területeit ért megpróbáltatások és a fizetetlen katonaság pusztításainak hatására hajlandók lettek egy állandó szervezeti keretben működő zsoldoshadsereg terhére magukra vállalni.

Ezért tartja Contamine az összes egyéb politikai, szervezeti, pénzügyi tényező helyett a legfontosabbnak a hadviseléssel kapcsolatos attitűdök változását, ami 1484-ben XI. Lajos halála után is megővta az állandó hadsereg szervezetét a megszűnéstől, de már nem mentette meg a költség- és létszámcökkentéstől.⁶⁴

Mátyás azonban soha nem jutott el oda, hogy zsoldosserege törvényekben rögzített kereteket nyerjen, és valójában országainak anyagi lehetőségei sem engedték meg, hogy rendszeresen fizesse embereit, ami nyilvánvalóan a hadszínterek lakosságának rendszeres fosztogatását vonta maga után. A katonák eltartásával együtt járó megpróbáltatásokat pedig régi és új országaiban egyöntetűen elutasították, így a halála után beköszöntő békeidőszak az általános középkori szokások szerint magával hozta a csapatok elbocsátását is.⁶⁵

Véleményem szerint a zsoldossereg eredete is sokkal homályosabb, mint ahogy azt Tóth Zoltán vélte 1925-ben, hiszen Zsigmond király óta tudunk hasonló nagyságrendű több ezer fős külföldi zsoldos kontingensek rendszeres alkalmazásáról Magyarországon.⁶⁶ Ráadásul a király zsoldosainak méltatása mellett teljesen háttérbe szorult a bárói és főpapi bandériumok, valamint a városi katonaság szerepének vizsgálata. Holott Mátyás udvari hadainak létszáma – az idegen zsoldosokkal együtt – általában háborús években sem igen haladta meg az 5000 főt, mégis képes volt időnként 10–20 000-es seregeket is mozgatni. (Arra is fontos felhívni a figyelmet, hogy 1468 után a király gyalogos zsoldosainak jelentős részét rendszeresen új tartományainak városai állították ki.)⁶⁷

⁶⁴ Az állandó hadsereg ismérvei Contamine szerint: 1. legyen stabil szervezeti kerete, amely nem függ a résztvevők személyétől; 2. katonái háborúban és békeidőben is kapják meg járandóságukat; 3. a népesség fiatal tagjai számára biztosítson hosszútávú és tervezhető karrierlehetőséget; 4. a fenntartásához szükséges költségek folyamatos biztosítására a társadalom számára legális eszközöket használjanak fel – azaz a rendek szavazzák meg a szükséges rendszeres adókat. Contamine, 1984. 168–169. o. Mátyás hadának létszáma jelentősen ingadozhatott a fizetlenség miatt (Tóth, 1925. 143–153, 243. o.), így a harcias királynak legfeljebb uralkodása utolsó éveiben lehetett fegyverben egyszerre 8–10 000 zsoldosa, s csak az 1488-as glogauai háború befejezése után merülhetett fel az igény, hogy a háborús szélcsend ellenére is együtt tartsák ezeket a csapatokat. Lehet, hogy Mátyásban megvolt a szándék egy békeidőben is fenntartandó állandó hadsereg létrehozására, de nem szabad megfeledkeznünk más, sokkal aktuálisabb szempontokról sem: a Habsburgok ellen vívott háború még korántsem zárult le, s a zsoldosoknak Corvin János utódlásában is jókora szerepet szánhatott a király. Viszont ezeket a zsoldosokat sem tudta fizetni, hiszen még 1492-ben is voltak kiegyenlítetlen kötelezvények veteránjainál. Szerémi [Odescalchi Arthur]: Adatok a fekete seregről. Századok, 37. (1903) 926–927. o.

⁶⁵ Kubinyi, 1990a. 116. o.; Kubinyi, 2000b. 79.; vö.: Tóth, 1925. 165., 226., 301–304. o. Végül még egy eddig kevés figyelemre méltott szempont: 1490 után az állítólag 8000 fős fizetetlen „fekete sereg” közismert magyarországi garázdálkodásai aligha lehettek durvábbak, mint korábbi ausztriai vagy sziléziai cselekedeteik.

⁶⁶ A külföldi zsoldosok korábbi magyarországi szerepéről: Tóth, 1925. 35–38., 54–65., 243. o.; Elekes Lajos: Hunyadi hadserege. Budapest, 1951. 18. o.; Pálosfalvi Tamás: Vitovec János. Egy zsoldoskarrier a 15. századi Magyarországon. Századok, 135. (2001) 429–447. o.

⁶⁷ Kubinyi András: Mozgósítási és hadseregellátási problémák Mátyás alatt. Hadtörténelmi Közlemények, 103. (1990) 66–73. o. (Kubinyi, 1990b.), vö.: Ráczó, 1990. 82–84.; Tóth, 1925. 48–49., 89–91., 95., 117–118., 132., 215. o. A néhány ezres nagyságrend már összemérhető más európai országok zsoldosseregeivel is. Mátyás egy-egy hadjáratára felvonultatott seregeiről azonban nehéz létszámbecsléseket közölni, mivel csapatai – a Kubinyi András által is viszonyítási alapként kezelt 1487-es bécsújhegyi hadiszermlén látottakkal ellentétben – szinte mindig néhány ezer fős önálló seregtestekben működtek a hadszíntereken, s általában a nagyobb ismert csapátösszevonások – például 1485-ben Bécs ostromára – sem haladták meg a 10 000 főt. Tóth, 1925. 51., 56–65.; 132., 138., 140–141., 145., 160–164., 167., 182., 186–187., 192–196., 220., 226., 235., 246., 248., 271–272., 300–311., 320–329. o., vö. Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története, 1302–1526. Budapest, 1998. 240–246. o.; Kubinyi, 2001. Jellemző, hogy uralmának végén is csak 10–20 000-es nagyságrendű hadseregek felállítását tudta reális célként elképzelni az oszmánok kiűzésére Európából. Egy milánói diplomata jelentése 1488-ból. In: Diplomáciai emlékek Mátyás király korából,

A Mátyás-kori bandériumok használhatóságáról is több hadiesemény tanúskodik, így az 1471. évi lengyel betörés – amikor a lengyel kutatók által nem kis büszkeséggel emlegetett, 12 000 fős, kizárólag zsoldosokból álló hadat Mátyás jórészt a bandériumok segítségével kényszerítette az ország elhagyására – vagy a korszak legnagyobb oszmánokkal vívott nyílt csatája, az 1479. évi kenyérmezei diadal. Amikor pedig 1492-ben szembekeült egymással Mátyás régi seregének két alkotóeleme, Kinizsi Pál épp az értéktelenebbnek tartott magyarországi erővel tudott megsemmisítő vereséget mérni a Mátyás vétéranjaiból álló, állítólag páratlanul nagy, 8000 lovast számláló idegen zsoldoshadra.⁶⁸

E hosszú kitérőt azért tartottam szükségesnek, hogy érzékeltessem: az adottságok változatlansága mellett valószínűleg Mátyásnak sem sikerülhetett lényegesen változtatni Magyarország hadügyi viszonyain. Úgy tűnik, az utókor hajlamos elfelejteni, hogy az elért sikerekben mennyire fontos szerepet játszott a király kiváló stratégiai érzéke, hiszen mindig a leggyöngébb szomszédait szemelte ki a magyar támadások célpontjául. Csehországban egy belháborúba avatkozott be, így az ott megszerzett terület lényegében egybeesett katolikus párhívei befolyási övezetével, Ausztria pedig szinte teljes egészében védtelenül volt kénytelen elszenvedni támadásait. A déli határon azonban Mátyás nagyon bölcsen kerülte a nagyszabású összecsapásokat, ami annak fényében, hogy korábban az oszmán és magyar főerők mérkőzése egyetlen kivétellel megsemmisítő oszmán győzelmekkel zárultak, nagyon is érthetőnek tűnik.⁶⁹

Így eléggé illuzórikusnak kell tartanunk minden olyan megközelítést, amely megfontolások nélkül, az összes többi tényezőt teljesen figyelmen kívül hagyva, csupán a szervezeti keretekre helyezi a hangsúlyt, és pusztán az eltérő körülmények között működő hadak által elért eredményekből von le messzemenő következtetéseket e hadseregek katonaságának minőségéről.

3. A magyar hadsereg összetétele 1526-ban

Ez a gondolatmenet azonban nem vezethet a szervezeti keretek vizsgálatának elhanyagolásához sem, hiszen ez kínálja a legtöbb fogódzót annak eldöntéshez, hogy vajon az oszmánok 'kora újkori' katonaságával szemben valóban a magyarok 'középkori' hadserege vonult-e fel a mohácsi mezőn.⁷⁰

1458–1490. (Szerk Nagy Iván–Nyári Albert.) 3. k. Budapest, 1877. 435–437. o. A milánói „famiglia ducale”-ban 1420-ban még csak 6–700 fegyveres szolgált, de a hercegi familia 1467-ben sem volt nagyobb 2000 főnél (Contamine, 1984. 66. o.), s az 1470-es években Milánó „állandó” zsoldoshadseregének teljes lovassága is csak 6000 főt számlált. Ugyanebben az időszakban Velence zsoldosseregének békelétszáma 10 000 fő körül mozgott. Mallet, 1974. 118–119. o. A lengyel király zsoldosairól: Plewczynski, Marek: Söldnertruppen in Polen um die Wende des 15. und 16. Jahrhunderts. In: XXII. Kongress der Internationalen Kommission für Militärgeschichte. Wien, 1997. (Acta 22.) 360–362. o.

⁶⁸ Plewczynski, 1997. 348. o.; Bonfini, 1995. 779–783. o.; Tóth, 1925. 151. o.; Szakály Ferenc–Fodor Pál: A kenyérmezei csata, 1479. október 13. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998/2) 309–350. o.; a zsoldossereg pusztulásáról Tóth, 1925. 320–329. o.

⁶⁹ Mátyás stratégiájáról Rázso Gyula: Mátyás király hadászati tervei és a realitás. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1990/1) 1–30. o. A oszmán–magyar összecsapások mérlegéről Szakály Ferenc: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1356–1526). In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. i. m. 55–57. o.

⁷⁰ Az oszmán hadszervezetről és hadviselésről: Ágoston, 1999.; Aksan, Virginia: Ottoman war and warfare, 1453–1812. In: War in the Early Modern World, 1450–1815. (Ed. Jeremy Black.) London, 1999. 147–175. o.; Murphey, Rhoads: Ottoman Warfare, 1500–1700. New Brunswick, 1999. (Warfare and History)

A. Udvari csapatok

Az 1493-ban feloszlott zsoldoscsapatok mellett a XV. századi Magyarországon – mint Európában másutt is – még két fajta állandó katonaság létezett. Ezek közül a régebbi az udvari katonaság volt. Hazánkban az Anjou királyok óta biztosan létező királyi *aula* vitézeinek, a palotásoknak hagyományosan voltak katonai funkciói, de létszámukról a Jagelló-kor előtti időszakból nem rendelkezünk adatokkal. Kubinyi András becslései szerint a XV–XVI. század fordulóján a király mellett fegyveres szolgálatot ellátó palotások (kamarások, udvari huszárok stb.) legalább kétszázan lehettek, és csatlósáikkal együtt körülbelül 500 fegyverest biztosítottak a királynak. Ennek a viszonylag szerény méretű kontingensnek igen jelentős költségei voltak: 1523-ban a 650 főre becsülhető teljes udvartartás költsége majdnem elérte a 80 000 aranyat. Az *aula* tagjainak többsége azonban nem egyszerű katonaként szolgált a királynak, hanem a nagyobb létszámú királyi bandérium tisztjeként.⁷¹

Az 1498. évi törvény 21. cikkelye – az ország történetében első ízben – már rögzítette is ennek méretét. Eszerint a király bandériuma régi szokás szerint 1000 – a határok biztonsága felett őrködő négy fizetett királyi főtisztviselő (az erdélyi vajda, a székely ispán, a temesi ispán, és a horvát bán) állandóan fegyverben tartott csapata pedig 400–400 – lovasból kellett, hogy álljon. Ez ugyan szerényebb erő, mint Mátyás serege, de tekintettel a békeidőre, európai viszonylatban még mindig számottevő volt.⁷²

A kasztíliai királyságban a *reconquista* befejezése után 1493-ban 2500 lovasban szabták meg az állandó haderő, a *guardia vieja*s létszámát. Angliában VII. Henrik 1486-ban hozta létre 150 fővel az első állandó testőrséget (a máig fennálló *yeoman* gárdát), s az egység létszáma a XVI. század elejére már 600 főre nőtt. A francia királyoknak a híres *compaigne d'ordonnance* mellett 7–900 fős testőrségük is volt, s ehhez hasonlóan a burundi herceg hadában az ottani *ordonnance* kompániák 10 000-es serege mellett már 1476-ban 2000 fegyverest állított ki a hercegi *Hôtel*.⁷³

Ennek az alakulatnak volt pontos megfelelője az oszmánoknál is: a szultán hat udvari zsoldoscsapata, melyek az 1520-as években nagyjából 5000 lovast számláltak.⁷⁴

B. Határvédelmi katonaság

A középkori Európában az állandó katonaság másik funkciója a határvédelem volt. Anglia a XV–XVI. század fordulóján békeidőben is 2–3000 katonát tartott fegyverben déli partvidéke, a franciaországi hídfő, Calais és északi határa védelmére. 1479-től Lengyelország első állandó zsoldoshadseregének 900 lovasa és 200 gyalogosa is a tatároktól fenyegetett délkeleti határnál állomásozott. Franciaországban pedig az 1445-ben alapított állandó hadsereg híres nehézlóvassága, a *grande ordonnance* mellett felállított-

⁷¹ Kurz Ágnes: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században. Budapest, 1988. 45–48. o.; Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon. Budapest, 1984. 113–114. o.; Rácz Gyula: A zsoldosság gazdasági és társadalmi feltételei és típusai Magyarországon a 14–16. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 8. (1962) 179–187. o.; Kubinyi, 1990. 64–67. o.; Kubinyi, 1995. 320–326. o.; Herman Zsuzsa: Államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon. *Századok*, 109. (1975) 330. o.

⁷² Kubinyi, 1982.; Kubinyi, 2000a.; Kubinyi, 2000b. 76–78., 150. o.

⁷³ Contamine, Philippe: Guerre, État, et Société à la fin du moyen âge. Études sur les armées des rois de France, 1337–1494. Paris–Mouton–Le Hay, 1972. 294–298.; Contamine, 1984. 166–167., 172. o.; Paravicini, 1989. 83–87. o.; Gillingham, 1985. 45. o.

⁷⁴ Káldi-Nagy, 1986. 187. o.

ták a *petite ordonnance* vagy *mortes-payes* néven ismert könnyűlovas csapattestet is, melyet kisebb csapatokra osztva helyőrségekben állomásoztattak.⁷⁵

Az oszmán támadások miatt Magyarország már az 1410-es évek végén 1700 *lándzsát*, azaz – az 1429-es adatokból ismert 4 fős lándzsánként feltételezhető maximum 3 fegyveressel számolva – 5100 lovast tartott a déli határon, s a határvédelem zsoldköltsége a század közepén már évente 130 000 aranyra rúgott. Mint a fentebb már idézett adatokból kiderült 1521-ig sem a létszám, sem a költségek nem változtak lényeges mértékben.⁷⁶ A zsoldos lovasság mellett azonban számottevő lehetett a tizenegy déli vármegyében az adókedvezmények vagy adómentesség fejében a helyi birtokosoknak szolgáló délszláv lovasok (*huszárok*, *vojníkok*) és gyalogosok (*haramiák*, *martalócok*), valamint naszádosok részvétele is a védelemben, hiszen a kisebb várakban is biztosan szükség volt őrségre.⁷⁷

Az Oszmán Birodalom határainak biztonságáról 1525-ben viszont 41 053, főként lovas zsoldoskatonára gondoskodott, akik közül 24 107 a Balkánon, a velencei és magyar határvidék váraiban teljesített szolgálatot. Hozzájuk csatlakoztak az adómentesség vagy adókedvezmények fejében katonai szolgálatra kötelezett balkáni parasztkatonák (*vojnukok*, *martalosok*, *akindzsik*), s a török források szerint közülük csak az akindzsik felvonultatnak vagy 20 000 lovast. Hagyományosan ezeket a határvidéki katonákat szokták értéktelen, irreguláris lovasnak nevezni a régebbi magyar szakirodalomban. Jelentős részük azonban gyalogos volt: az 1520-as években például Boszniából 7000 gyalogos állt harcra készen a szandzsákbég 3000 lovasán kívül.⁷⁸

C. A telekkatonaságra épülő bandériumok szervezete

1490-es évek rendelkezései szerint, ha Magyarországot az állandó haderő nem tudná megvédelmezni, akkor hadba kell hívni a főpapok és a bárók – vagyonuk nagyságától függő létszámú – bandériumait, valamint a szegényebb nemesek vagyona után kiállított lovasokból álló megyei bandériumokat is. (Az 1498. évi 16. tc. szerint tizenegy déli vármegyében 24 jobbagyporta után kellett felszerelni egy könnyűlovast, a többi megyében pedig 36 jobbagyporta után egy nehézlovast.) Ennek fejében a király az 1498–1500-as hadügyi reformok során a korábbi egyforintos rendkívüli hadsegélyből befolyó uralkodói jövedelmének körülbelül a felét a bandériumtartó uraknak és megyéknek engedte át, hogy katonáik zsoldjára és felszerelésére fordítsák, s ezt a pénzt az érintettek saját maguk hajtották be az adózóktól. Ezeket a bandériumokat azonban nem lehet egész évben harckészültségben tartott állandó csapatoknak tekinteni: tagjaik jó része csupán „készen-

⁷⁵ Contamine, 1984. 169–171. o.; Gillingham, 1985. 46–46. o.; Plewczynski, 1997. 350. o.

⁷⁶ Mályusz, 1984. 115. o. 1429-ben csak Belgrád éves költsége 12 400 aranyforintot tett ki. Rázsó, 1962. 172. o. Az 1510-es évekből fennmaradt kimutatások szerint a horvát bán és a temesi ispán bandériumait – és 1507 után valószínűleg a királyi csapat egy részét is – beleértve a déli végeket őrző 5547 lovas, 1170 gyalogos és 1100 naszádos fizetésére 110 000 aranyat szánt a kincstár. Kubinyi, 1978. 194–199. o. A királyi bandérium határvédelmi feladatáról: az 1507. évi 6. tc. Corpus Juris Hungarici, 1000–1526. (Szerk. Márkus Dezső) Budapest, 1899. 698–699. o.

⁷⁷ Kubinyi, 2000a. 406. o. Például Brodaries István szerémi püspöknek 1526 előtt saját bevallása szerint 700 fegyverese volt szerémségi birtokain. Brodaries István VII. Kelemen pápához, 1526. július 27.: Katona, 1979. 50. o. A korabeli Magyarországról ismerünk néhány példát arra, hogy a várak őrzését adókedvezmények fejében rendszeresen falusiak látták el. Világos váráról Kiss István: A parasztság és a főurak a 16. századi honvédő harcokban. *Hadtörténelmi Közlemények*, Új folyam, 1. (1954) 61. o.; Gyula váráról: Gyula város oklevéltára (1313–1800). (Szerk. Veress Endre.) Budapest, 1938. 86–90. o.

⁷⁸ Káldi-Nagy, 1986. 189. o.; Hegyi Klára: Török berendezkedés Magyarországon. Budapest, 1995. (História Könyvtár, Monográfiák 7.) 84–85. o.; Hegyi, 2001. 1266–1272. o.; Fodor Pál: Magyarország és a török hódítás. Budapest, 1991. 161. o.

léti” juttatásban részesült, s csak a hadjáratok időtartamára mozgósították őket, amikorra tényleges zsoldot fizettek nekik.⁷⁹ (Hasonló szervezet több európai országban is létezett a középkor folyamán, de a legtöbb helyen gyalogságot szereltek fel ilyen módon, Franciaországban hasonló volt például a *franc archer*-nek nevezett alakulat.⁸⁰)

Magyarország 1499 és 1503 között már ezzel a hadszervezettel vett részt Velence oldalán az oszmánok elleni háborúskodásban, így az itáliai diplomaták igyekeztek alaposan tájékozódni a magyar partner haderejéről, s információik alátámasztják Kubinyi András kalkulációit. Francesco de la Zuecha követet 1500-ban úgy tájékoztatta II. Ulászló király, hogy „a lovasság száma 18–20 ezer,... de ebbe nincs beleszámítva az erdélyi és székely” kontingens, melyekkel együtt az ország teljes lovassági potenciálja már 40 000-re tehető.⁸¹

A rendszer „főpróbája” 1500 szeptemberében a Bácsra összehívott fegyveres országgyűlés volt, ahol II. Ulászló a velencei, a lengyel és a francia követek jelenlétében tartott szemlét az ország hadereje felett. Szakály Ferenc ezt az eseményt meglepő módon a királyság megszégyenüléseként értékelte, mivel szerinte „a tervezett 40 000 lovas helyett... mindössze csak 10 000 vonult fel, közülük is 4000 fegyver nélkül. 18 vármegye egyáltalán nem küldte el kontingenseit”. Viszont Soranzo, a velencei követ, aki „10 000 lovas fölvonulását látta”, jelentésében úgy referált, hogy a mustra elég jól sikerült, noha „csak 4000 volt ellátva fegyverrel [azaz nehézlovas volt], a többi anélkül volt [azaz könnyűlovas volt], az említett számból pedig valami 700 gyerkőc [az eredeti szövegben a ‘ragazzi’ szó szerepel, amin a korabeli itáliai szóhasználatban a fegyveresek szolgálát is értették] vala, a had többi része jó csapatok és lovak. [Kiemelés tőlem – B. Sz. J.] Egyesek késnek a megjelenéssel, reggel is jött egy főúr 1000, a rác despota meg 600 lovassal; a 73 megyéből 18 hiányzott.” Vagyis a velencei diplomatának lényegében nem volt kifogása a látottak ellen, az pedig, hogy a jelentés szerint 18 megye hiányzott a 73-ból, bizonyosan félreértés lehet, hiszen a középkori Magyarországnak nem volt ennyi vármegyéje, a velencei követ nyilván más közigazgatási egységeket is a megyék közé sorolt. Az uralkodó pedig az ország teljes hadipotenciálját nyilván nem kívánta összevonni erre az országgyűlésre, így érthető, hogy a velencei követnek miért nem is hiányzott 30 000 lovas a bácsi táborból. Természetesen a rendszer gyöngéi itt is megmutatkoztak: a mozgósított hadak egy része komolyabb retorzió nélkül elkészhetett.⁸²

Az 1500. évi 22. tc. a főpapok esetében ismét a régi, Zsigmond-kori bandériumjegyzéket vette alapul, s így egy 1502-es francia beszámoló szerint a király elméletileg 11–12 000, az egyház és a bárók pedig 14 000 lovas tudtak volna mozgósítani. (Hasonló volt a nagyságrend 1524-ben is, amikor egy osztrák diplomata szerint a bandériumok 12 000 katonáját kívánták felvonultatni a déli határ védelmére.) Az 1523. évi törvények 19. cikkelye már 10 telek után rendelte el egy lovas felszerelését, amittől a kormányzat nem kevesebb mint 60 000 katonát remélt egy oszmánok elleni korlátozott célú, de csak nemzetközi támoga-

⁷⁹ CJHI. k. 602–605. o.; Kubinyi, 2000a.; a XV–XVI. századi bandériumok működéséről Kubinyi, 2000b. 81–83. o.; a XVI–XVII. századi viszonyokról Varga J. János: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Budapest, 1981. (Értekezések a történettudományok köréből. Új sorozat, 94.) 13–49. o.

⁸⁰ Contamine, 1972. 304–313. o.; Borosy András: A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. Budapest, 1971. (Értekezések a történettudományok köréből. Új sorozat, 94.) 10–14. o.

⁸¹ Kubinyi András számításai szerint a bandériális rendszer a király 2600 saját katonáján kívül – a telekkatonaság kulcsszámától függően – a bárói és megyei bandériumokkal, valamint az egyháznagyok 7250 lovasával együtt még 14–20 000 lovas tudott kiállítani. Kubinyi, 2000a. 405. o. Az 1500. évi velencei jelentés fordítása Balogh István: Velencei diplomaták Magyarországról, 1500–1526. Forrástanulmány. Szeged, 1929. II. o.

⁸² Szakály, 1975. 66. o. A közigazgatási egységekről: Engel, 2001. 275. o.

tás mellett megindítandó, támadó vállalkozáshoz. Az 1526-os országgyűlésen már nem is határozta meg pontosan a kvótákat, a hadügyi cikkelyekben csupán annyi szerepel, hogy mindenki az előírt mérték felett, „mentül nagyobb készüléttel” szálljon hadba.⁸³

A növekvő török veszély miatt a XVI. században jelentősen nőttek a az egyházi birtokok katonaállítási kötelezettségei is: az 1504. évi 24. tc. értelmében a király katonái mellett már az egyházi csapatoknak is azonnal fegyverbe kellett szállniuk, majd az 1518. évi bácsi gyűlés 1. törvénycikke a főpapi csapatokat félig, az 1522. évi 4. törvénycikke pedig már teljes egészében a déli határra rendelte, s az 1524. évi 48. cikkely értelmében ezek nem is voltak visszavonhatók onnan, azaz az 1526 előtti időszakban az egyházi bandériumok – legalábbis papíron – a királyság állandó katonaságának részévé váltak.⁸⁴

Több adat utal azonban arra, hogy a szükséges anyagi háttér híján az előírt keretek nem lehettek teljes egészében feltöltve. Így a két legnagyobb egyházi bandériumtartó főpaprak, az esztergomi érseknek és az egri püspöknek békeidőben csupán 60–70 fegyveres állt a szolgálatában, és az ismert adatok szerint háború idején sem számlált bandériumuk lovassága 300 főnél többet.⁸⁵

1518-ban történt még egy igen fontos változás a rendszerben, amit azonban a szakirodalom szinte szóra sem érdemesít: a tolnai országgyűlés végzéseinek 6. cikkelye kimondta, hogy hat észak-nyugat magyarországi vármegye (Árva, Nyitra, Szepes, Trencsén, Túróc, Zólyom) ezután lovasok helyett, száz jobbágytelek után öt puskás gyalogost köteles a hadba küldeni.⁸⁶ Az 1525-ös végzések szerint már Sáros vármegye is ehhez a csoporthoz tartozott, így ha a Kárpátok hegyvidékén fekvő terület minden birtokosa ilyen katonát szerelt volna fel, az északi megyék a 16–17 000 adózó jobbágytelek után papíron körülbelül 800 gyalogpuskást állítottak volna ki.⁸⁷

Fontosnak tartom e helyen megemlíteni, hogy a XVI. században az Oszmán Birodalom haderejének gerincét alkotó – és manapság legjobban kutatott – ún. tímárrendszer több tekintetben is hasonlított a telekkatonaságra épülő magyar bandériumrendszerhez. Igaz, a tímáros szpáhik nem magán, hanem az állam által kiosztott szolgálati birtokokon éltek, de ők is csak háború idején tekinthetők katonának, és jövedelmük arányában meghatározott kulcs szerint nekik is zsoldos lovasokat kellett magukkal vinniük a hadjáratokra. (Ez a kötelezettség az egyházi tisztségviselőket ott is terhelte.) A szultáni kincstár

⁸³ Kubinyi, 1999. 97. o. Az ismeretlen francia úr beszámolójában, aki 1502-ben II. Ulászló menyasz szonyának kíséretében járt Magyarországon, az szerepel, hogy 20 jobbágytelek után fogadtak katonákat. *Marczali Henrik*: Közlemények a párizsi nemzeti könyvtárból. Magyar Történelmi Tár, 1877. (XXIII.) 110. o.; az 1523-as tervekről és a 60 000-es hadról Kubinyi, 1978. 206–207. o.; Kubinyi, 1981. 83–85. o.; Kubinyi András: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. i. m. 67. o.; Kubinyi, 1981. 86. o. Úgy tűnik, hogy 1526-ban a jobbágyok ötödrésze helyett is állítottak telekkatonákat Kubinyi, 1981. 95. o. 153. j., 98. o. 177. j.

⁸⁴ CJH I. k. 686–687. o., 752–753. o.; Holub József: Az 1522. évi országgyűlés és törvényei. *Századok*, 52. (1918). 508. o.; Kovachich Márton György: Sylloge decretorum comitalium... I. k. Pesthini, 1818. 367. o.

⁸⁵ Aluise Bon 1519-es jelentése szerint például a 20-as kulcs mellett „a főurak és ezek: a nádor, az erdélyi vajda, a temesvári gróf és a horvát bán, akik 11 450 lovaszt állítanak ki, de ez a szám sohasem teljes egészen”. *Balogh*, 1929. XVIII. o.; a főpapi bandériumok létszámproblémáinak elemzése: Kubinyi, 1999. 97. o.; az esztergomi érsek fegyvereséről Fügedi Erik: Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén. *Századok*, 94. (1960) 52–53. o.; Monumenta Rusticorum in Hungaria Rebellum anno MDXIV. (Maiorem partem collegit Antonius Fekete Nagy. Ediderunt Victor Kenéz et Ladislaus Solymosi, atque in volumen redigit Geisa Érszegi.) Budapest, 1979. 128. o.

⁸⁶ CJH I. k. 764–747. o. A törvény keletkezéseinek okairól nincsennek adatok a szakirodalomban, lásd Szabó Dezső: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. Budapest, 1909. 27. o.

⁸⁷ Az érintett megyék portaszámát az 1494–1495. évi adóbevételek alapján becsültem meg. Fügedi, 1982. 492. o. Az 1525. évi módosító rendelkezés: CJH. I. k. 834–835. o.

is bevételeinek körülbelül felét átadta ezeknek a katonáknak, hogy magukat és kíséroi-
ket, a dzsebedzsiket el tudják látni a törvényekben előírt fegyverzettel és felszereléssel,
és hogy a hadjáratok idején is önellátóak legyenek. (Az oszmán államgépezet szigorának
köszönhetően azonban ezt a pénzt, legalábbis a XVI. század elején, valószínűleg meg-
bízhatóbban használták fel, mint Magyarországon.) Ezekhez a szpáhikhoz számították
a különféle rangú katonai kormányzók – a szandzsák- és beglerbégek – önkéntesekből
és zsoldosokból álló, személyes kíséretét is. A portai szpáhikkal együtt ezeket szokta a
régebbi magyar szakirodalom a reguláris lovasság kategóriájába sorolni – ellentétben a
magyar bandériumok katonaságával.⁸⁸

D. A szabad királyi városok zsoldosai

A magyar hadügyi rendszernek ez talán a legkevésbé ismert része, holott a forrás-
adottságok valószínűleg ebben az esetben a legkedvezőbbek. A nagyobb városok vagy
városszövetségek egyfajta – egyelőre még nem feltárt – kvótarendszer szerint kisebb-
nagyobb zsoldoscsapatokat és ágyúkat küldtek a király táborába: II. Lajos 1526 nyarán
Eperejestől 25 gyalogost, 1 ágyút, Bártfától 75 gyalogost és szintén 1 ágyút, Soprontól
pedig 100 puskás gyalogost és 2 ágyút kért a seregébe. Kubinyi András szerint ezeknek a
csapatoknak a létszáma óvatos becslés szerint nem sokkal haladhatta meg az 1000 főt. A
városi zsoldosok mohácsi jelenlétéről azonban egyelőre nem ismert adat, ami egybevág
azzal, amit Lőcse és Eperjes esetében pontosan tudni lehet: a júliusi mozgósítási paran-
csot a király később visszavonta, és inkább pénzt kért a városoktól. Ez a lehetőség pedig
más városok esetében is fennáll.⁸⁹

E. A nemesi felkelés

A velencei követ titkára, Francesco Massaro 1523-ban úgy tudta, hogy Magyarországon
43 000 nemesember él, a jelenleg elfogadott becslések viszont inkább e szám felére,
20–21 000 főre teszik a nemesség lélekszámát. Ezek közül több mint 12–13 000 csupán
egyetlen telekkel rendelkezett, s kimondottan szegénynek számított. Az országot fe-
nyegető nagy veszély esetében azonban a 1518. évi 37. tc. mégis személy szerinti
hadbavonulásra kötelezte őket, ám koruk és egyéb tényezők miatt fegyverforgatásra nyil-
ván csak egy részük volt alkalmas.⁹⁰

F. Erdély lokális hadereje

Erdély, a magyar királyság többi részétől némileg eltérő társadalomfejlődésének kö-
szönhetően, rendkívül nagy súlyt képviselt az össz-hadipotenciálon belül, de az erdélyi

⁸⁸ Káldi-Nagy, 1986. 166–181. o. A magyar hadügyi reformok adóvonatkozásairól: Kubinyi, 2000a. 401–402. o.

⁸⁹ Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I. rész 7. k. (Oklevelek, levelek és iratok 1521-től 1531-ig). Sopron, 1929. 186–188. o.; Iványi Béla: Eperjes városa és az 1526–1528. évi hadjáratok. *Haditörténelmi Közlemények*, 11. (1910) 446–447. o.; Hain Gáspár: Lőcsei krónikája. (Kiad. Bal Jeromos–Förtes Jenő–Kauffmann Aurél.) Lőcse, 1910–1913. 32. o.; Kubinyi, 1981. 96., 100. o.; 1521-ben – Szakály Ferenc szerint – a király Bárt-fától 100 gyalogost és 3 ágyút kért, ám az anyagilag kimerült város már nem tudott teljes mértékben eleget tenni a király parancsának, és csak 25 katonát szerelt fel. Szakály, 1975. 88–89. o. Ennek magyarázata azonban nem a város szegénysége, hanem a városszövetség kvótarendszere volt. Vö.: Kubinyi, 1981. 81. o. 86. j.

⁹⁰ Francesco Massaro jelentése 1523-ból: Balogh, 1929. LXII. o.; a modern becslésekről Kubinyi, 2000b. 76. o.; Engel, 2001. 279–282. o.; az 1523. évi országgyűlés 20. tc. arról is rendelkezett, hogy az egytelkes nemesek lovasok vagy gyalogosok módjára vonuljanak hadba, ne pedig kocsin, mint ahogyan ezt többen megszokták. CJH I. k. 814–815. o.

három nemzet, a magyar, a székely és a szász kiváltságaira épülő hadszervezetét e helyen nem tárgyalom, mivel csapataik nem vettek részt a mohácsi csatában.⁹¹

G. A parasztek általános mozgósítása

Végveszély esetén minden országlakos köteles volt táborba szállni, ha a király meghirdette az általános felkelést, s körbehordoztatta a véres kardot. 1526-ban a tavaszi országgyűlés határozatainak 10. cikkelye elrendelte az általános készenlétet, és több adat is ismert arra nézve, hogy a király – megkísérlendő kiegyenlíteni az oszmánok nyomasztó számbeli fölényét – végül el is rendelte a parasztek fegyverbe hívását a déli országrészben. A jelek szerint azonban a mezőgazdasági munkák kellős közepén nem került sor a rendelkezések végrehajtására.

A paraszti gyalogosok tömegeinek hiánya valószínűleg nem befolyásolta döntő mértékben az eseményeket, hiszen, mint azt 1975-ben Szakály Ferenc már megállapította, a békés életmódot folytató szegény nemesekhez hasonlóan nyílt mezőn a teljesen tapasztalatlan parasztfelkelők sem jelenthettek volna számottevő segítséget az oszmánok elleni harcban.⁹²

Állításának igazát a parasztseregek 1514. évi veszített csatái mellett Bonfininak az 1493-as „horvát Mohács”-ról szóló tudósítása is alátámasztja. Udbinánál a horvát bán annak ellenére vetett be parasztkatonákat nyílt ütközetben az oszmánok ellen, hogy 7000 fős serege 500 lovasán kívül állítólag „a többi vagy hevenyében szedett katona, vagy újonc, vagy paraszt” volt, akik közül „némelyik karddal fölfegyverkezve, pajzs és sisak nélkül, lábnyi hosszú, vasalt végű bottal, fűtykössel, kezdetleges íjjal” vonult hadba. Ezt a tulajdonképpen „fegyvertelen és fegyverviselésre csak részben alkalmas” hadat az állítólag még túlerőben is lévő oszmán könnyűlovasság könnyűszerrel szétszórta, majd részenként meg is semmisítette.⁹³

Az oszmán had gyalogságának zömét is hozzájuk hasonló katonáskodó parasztek adták, akiknek azonban csak a megerősített helyek ostrománál lehetett igazán hasznát venni. A híressé vált janicsárok mellett ezeknek az adókedvezmények fejében katonáskodó, íjjal felszerelt *azaboknak* és balkáni *martalosoknak* a szerepét általában szóra sem méltatja a szakirodalom, pedig óriási tömegben voltak jelen a hadjáratokon: a XV. század második felében és a XVI. század elején a birodalom körülbelül 20 000 azabot vonultatott fel a keleti hadszíntereken, s 1521-ben I. Szülejmán első magyarországi hadjáratára is Európába rendelték 10 000 ázsiai *azab* íjászt.⁹⁴

H. Gyalogos zsoldosok

1526 előtt a kortársak sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a szabad zsoldosoknak Magyarországon hadügyeiben, mint ahogy azt kései kutatók teszik, pedig a XVI. században már biztosan komoly jelentősége lehetett a hazai zsoldosoknak, hiszen a mohácsi táborban is több ezernyi volt belőlük. 1523-ban egy velencei diplomata mindenesetre

⁹¹ A fejedelemség-kori erdélyi hadszervezetről, többnyire a XVI. századi előzmények ismertetésével együtt B. Szabó–Somogyi, 1996.

⁹² CJHI. k. 842–843. o.; II. Lajos levelei Batthyány Ferenc horvát bánhoz: Mályusz, 1926. 80–93.; Borosy, 1971. 50–51. o.; Kubinyi, 1981. 95. o.; Szakály, 1975. 68–72. o.

⁹³ Bonfini 5077 főben adja meg a horvátok veszteségét. Bonfini, 1995. 973–974. o.

⁹⁴ Káldi-Nagy, 1986. 182–183. o.; Hegyi, 2001. 1266–1272. o.; Pétervárad 1526. évi ostromának közel másfélszer oszmán áldozata között csupán 60 janicsár volt. Lásd I. Szülejmán szultán hadinaplója: Katona, 1979. 296–298. o.

kifejezetten nagyra értékelte az ország sokoldalú katonai adottságait: „Nehéz és könnyű lovaik vannak és gyalogosok nagy számban, amivel semmi más herceg [értsd: fejedelem] nem bír. Franciaországnak vannak lovai, de nincsenek gyalogosai és így kénytelen svájciakat és más idegeneket fogadni, Spanyolorzágnak sok gyalogosa van, de nincs ugyanannyi lóva.”⁹⁵ Elegendő adat híján egyelőre nem lehet felmérni a magyarországi szabad zsoldospotenciál nagyságát, de a tartalékok több ezres nagyságrendjét jelzi, hogy az 1526. évi hadjárat kezdetén is viszonylag gyorsan lehetett erősítést küldeni a végvárakba, és az is, hogy szükség esetén a magyarországi városok rövid idő alatt képesek voltak kvótájuk többszörösét is kiállítani gyalogosokból.⁹⁶

Emellett az 1490-ben létrejött magyar–cseh perszónálunió Mátyás szerzeményeinek elvesztése után is biztosította annak lehetőségét, hogy a magyar uralkodó szolgálatába fogadhassa a XVI. században még mindig nagyhirű cseh zsoldosokat. A magyar király és a velencei diplomaták egybehangzó tudósítása szerint csakis a pénz hiánya akadályozhatta, hogy a cseh korona országaiban tetemes zsoldoshadat fogadjanak a magyar csapatok mellé. 1526-ban azonban a pápai pénzsegélynek köszönhetően alig másfél-két hónap alatt legalább 4000 jól felszerelt katona érkezett onnan a királyi seregbe, s nagyjából ennyi idő alatt már 1523-ban is sikerült a pápai segélyből 1000 morva gyalogost mozgósítani.⁹⁷

1526-ban ezek a cseh és lengyel alakulatok számítottak a magyar király elit gyalogságának. Hozzájuk hasonló zsoldosokat a XVI. század végig nem találni az oszmán hadseregben. Bár az oszmán gyalogság elitkatonái, a janicsárok is zsoldosok voltak, de a rendszeres fizetésen túl hiába is keresnénk hasonlóságokat: annak a muszlim hitre térített keresztény foglyokból és adó gyanánt begyűjtött gyermekekből felállított fanatizált rab-szolgacsapatnak a keresztény Európában nem volt párja.⁹⁸

I. Külföldi segédc csapatok

A cseh–magyar perszónálunióban rejlő másik igen komoly lehetőség az volt, hogy a Jagelló uralkodók – ha nem kis nehézségek árán is de – el tudták érni, hogy a cseh korona országainak rendjei segédc csapatokkal támogassák őket az oszmánok elleni harcban. Úgy

⁹⁵ Rázsó Gyula a szomszédos országok segédc csapatain kívül csupán néhány száz külföldi zsoldos alkalmazását feltételezi (*Rázsó*, 1977. 19. o.), Kubinyi András pedig a bandériumok zsoldosai mellett egyáltalán nem szentel figyelmet a Jagelló-kor hadszervezetéről szóló írásaiban ennek a jogilag nem megfogható kategóriának, holott a század elején már Lengyelországban is szolgáltak magyar gyalogos csapatok a cseh zsoldosok mellett. *Wimmer*, 1978. 94. o.; Francesco Massaro titkár jelentése 1523-ból: *Balogh*, 1929. LXII–LXIII. o.

⁹⁶ II. Ulászló király például 1514 júniusában a Dózsa-féle parasztháború miatt azt kérte Kassától, hogy sürgősen küldjenek 200 gyalogost – vagy amennyit épp tudnak. *Monumenta Rusticorum in Hungaria Rebellum anno MDXIV. i. m. 100–101. o.*; Eperjes, Bártfa, Lőcse, Kisszeben városzövetségének XVI. század eleji haderejéről: *Iványi*, 1910.; 1526 tavaszán és nyarán közel ezer zsoldost fogadtak fel és küldtek szét különböző várakba erősítés gyanánt. *Engel*, 1808. 201., 216., 223. o.

⁹⁷ II. Lajos levele VIII. Henrik angol királyhoz, 1526.: *Simonyi Ernő*: Magyar történelmi okmánytár londoni könyv- és levéltárakból, 1521–1717. Pest, 1859. (*Monumenta Hungariae Historica I. Diplomataria V.*) 73. o.; *Balogh*, 1929. XXXIII. o.; 1522-ben Pétervárad helyőrségében is szolgáltak lengyel zsoldosok. *Verancsics*, 1857. 18. o.; *Kubinyi*, 1978. 203. o. (54. j.), 211. o.

⁹⁸ Az oszmánoknál csak a XVI. században megjelenő alkalmi zsoldosokról lásd *Ágoston Gábor*: Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok. *Történelmi Szemle*, 37. (1995) 482–483. o. A janicsárok intézményéről *Fodor Pál*: Gyermekadó a szultánnak. In: A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről. i. m. 308–314. o. Az iszlám világban viszont már XIV. századi alapításakor is évszázados hagyományai voltak: állítólag elsőként al-Musztaszim kalifa állította fel hasonló módon új testőrségét pogány török rabszolgákból a IX. században, s ez a rendszer hamarosan széles körben elterjedt a keleti világban. *Cahen, Claude*: Az Iszlám a kezdetektől az Oszmán Birodalom létrejöttéig. (Ford. *Sárközi Júlia*.) Budapest, 1989. 214–215. o. A leghíresebb rabszolgakatonaságról, az egyiptomi mamlukokról lásd *Ayalon, David*: The Mamluk Military Society. London, 1979.

tűnik, hogy a királyi helytartók 6–7000 embert tudtak mozgósítani, de a rendek megajánlásaival a segélyhad létszáma elérhette 13 000 főt is. 1521 nyarán egyedül Morvaország rendjei 7220 jól felszerelt gyalogost és 400 lovasat valamint 18 ágyút szavaztak meg II. Lajos megsegítésére. E jó minőségű segédcsapatok egyetlen hátránya az időtényező volt: a kétségkívül nem túl lelkes cseh és morva hadak sem 1514-ben, sem 1521-ben, sem 1526-ban nem tudtak augusztus legvége előtt megérkezni az a magyar sereg összpontosítási területére, Buda–Tolna térségébe.⁹⁹

E fejezet lezárásaképpen megállapíthatjuk, hogy a bevezetésben felvetett kérdésre, miszerint egy „középkori” vagy „feudális” jelzővel illethető magyar hadsereg ütközött-e meg Mohácsnál az oszmánok első „koraujkori” hadseregével, korántsem lehet egyértelmű választ adni. Az kétségtelen tény, hogy elvileg 1526-ban a magyar hadszervezet még alapvetően a korábbi évszázad kereteiben működött, tehát valóban középkori alapokra épült, de épp így volt ez az Oszmán Birodalom esetében is, hiszen a két állam hadkiegészítési módszerei sok tekintetben hasonlóak voltak.

Ugyanakkor az is jól látható, hogy sem a mohácsi táborban összegyűlt had összetétele nem feleltethető meg a korábbi hadügyi rendelkezésekben szereplő csapatonemi arányoknak, sem a rendeletekből kikövetkeztethető létszámadatok nincsenek feltétlenül szoros kapcsolatban a hadba vonulók tényleges számával, hiszen a felvonultatott erők jelentős részét alkotó zsoldosokat 1526-ban már tulajdonképpen a régi szervezet keretein kívülről mozgósították. Emiatt úgy vélem, hogy a XV. század végi törvényekből levonható következtetéseket csak nagyon korlátozott mértékben lehet érvényesnek tekinteni az 1520-as években zajló hadieseményekben részt vevő csapatokra.

Mindezt jól tükrözi az 1525. évi hatvani fegyveres országgyűlés is. A tavaszi budai országgyűlésen előírták, hogy az állandóan fenyegetett déli megyék (Bács, Pozsega, Szerém, Temes, Torontál, Valkó), valamint Erdély és Szlavónia kivételével a megyékből az 1523. évi 10-es kulcs szerinti számban kell lovas és gyalogos telekkatonákat hozni az országgyűlésre, a legalább 100 forintnyi vagyonnal rendelkező nemeseknek pedig személyesen is meg kell jelenni. Ennek a rendeletnek elméletileg több tízezres sereget kellett volna eredményeznie, a nemesség 1526 előtti legnagyobb megmozdulásán a külföldi követek jelentései szerint mégis csupán 10 000 „magyar módra” felszerelt könnyűfegyverzetű lovas és 5000 gyalogos gyűlt össze.¹⁰⁰

4. Csapatnemek, fegyverzet és taktika

A. Lovasság

A XV. század végének hadügyi törvényei még egy olyan időszak szülöttei, amelyben a nehézlovasság csatatéri primátusa vitathatatlan volt. 1490 nyarán Báthori István erd-

⁹⁹ Kubinyi, 1981. 85. o. 109. j.; Kubinyi, 1986. 82–83. o.; az 1514-es cseh segélyhadról Barta Gábor–Fekete Nagy Antal: *Parasztháború 1514-ben*. Budapest, 1973. 226–227. o.; az 1521. évi segélyhadról Drímal, Jaroslav: *Účast Moravské zemské hotovosti v boji proti Turkum při obrane Bělehradu r. 1521*. Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské University X. Řada historická c. 8. Brno, 1961. 149–160. o.; az 1526. évi csehországi készülletekről Burgio jelentése, 1526. július 31.: Katona, 1979. 230. o., *Gyalókey Jenő: A mohácsi vész egy cseh krónikában. Hadtörténelmi Közlemények*, 35. (1934) 59–60. o.

¹⁰⁰ A király és a főurak kísérete 3000 lovasat számlált, a nemesség pedig 7000 lovasat gyűjtött össze. Az 5000 gyalogosba valószínűleg mindannyiuk katonái beletartoztak. *Fraknói Vilmos: Magyarország a mohácsi vész előtt*. Budapest, 1884. 143–144. o.; Mohács Magyarországa. Báró Burgio pápai követ jelentései. (Ford. Bartoniek Emma.) Budapest, 1926. 19. o.

lyi vajda és Kinizsi Pál alsó-magyarországi főkapitány az ország határvédelmének keleti csapataival és Mátyás veterán nehézlovasaival legyőzték Corvin Jánost és híveit, akik viszont a határvédelem nyugati részének katonáit vezették a belháborúban, de nem rendelkeztek kellő nehézlovassággal. A vesztes sereg két vezére utóbb állítólag azt mondogatta, „soha többé nem bízik a gyalogoszászlóaljokban és a könnyűfegyverzetű csapatokban, mert a tapasztalat immár megtanította arra, hogy a páncélosok erejével szemben a könnyűfegyverzetű lovasok semmire sem képesek.”¹⁰¹

Nagyon is érthető tehát, hogy a külföldi zsoldosok elbocsátása után a hazai nehézlovakok számát kívánták növelni, viszont úgy tűnik, hogy a magyar nehézlovasság nem mindig állta ki az összehasonlítást nyugati kortársaival, és felszerelése is gyöngébb volt. A XV. század második felére ugyanis a nyugat-európai nehézlovasság fegyverzete eljutott fejlődése csúcspontjára: a lovasok olyan drága, de a mozgásukat továbbra sem túlságosan gátló, kiváló szerkezetű lemezvérteteket használtak, amelyek az 1480-as évektől már a pajzs használatát is feleslegessé tették. A korábbiaknál némileg súlyosabb, kb. 30 kg-os vértékbe öltözött lovasokat rendkívül értékes, nagytestű, de igen kényes csatalovak hordozták a hátukon, amelyeket nem lehetett hosszantartó megpróbáltatásoknak kitenni, így akár csata közben is váltani kellett őket. Harcban is minél inkább igyekeztek óvni ezeket az állatokat, ezért XVI. század elején a nyugat-európai kortársak számára már csak az számított igazi nehézlovasnak, akinek a lova is páncélozva volt.¹⁰²

A zárt lemezvértben küzdő lovagok mellett a védőfegyverekkel egyébként jól ellátott, de csak sisakkal, pajzzsal, sodronyínggel, esetleg brigantinnal rendelkező – tehát a XI–XIII. századi Európában felszerelésük szerint még nehézlovasnak számító – katonákat már a könnyűlovasság körébe sorolták.¹⁰³

Francesco de la Zuecha 1500. évi jelentése szerint a lovasság legkisebb egysége 6 lovasból állt, élén egy nehézfegyverzetű harcossal, ami nagyjából megfeleltethető az itáliai hadakban ekkor szokásos – a régi *lándzsánál* már népesebb – *elmetto* vagy *corazza* nevű formációnak, de a bandériumok fennmaradt létszámkimutatásaiból tudható, hogy Magyarországon ezek az egységek igen változatosak voltak, hiszen a négy lovas tagozódásra is találni annyi példát, mint erre.¹⁰⁴

¹⁰¹ Bonfini, 1995. 915. o.

¹⁰² *Rácz Gyula*: Katonai reformok a 15. században. In: A magyar hadtörténelem évszázadai. (Szerk. Király Béla–Veszprémy László.) Budapest, 2003. 46. o.; Estei Hippolit véleménye szerint a magyar „nehézlovasság rossz, azonban a könnyűlovakok a legjobbak a világon”. Balogh, 1929. XXXIII. o. Burgio külön említi családottságában, hogy Szapolyai György csak magyar módra felszerelt nehézlovakokat hozott magával. Katona, 1979. 237. o. A nyugat-európai fegyverzet késő-középkori változásairól Gamber, Ortwin: Geschichte der mittelalterliche Bewaffnung. Teil. 6. *Waffen und Kostümkunde* 40. (1998/1) 33–62. o.; az európai csatál történetéről Hyland, Ann: The Warhorse, 1250–1600. London, 1998.; a XV. század második felének magyar lovassági felszereléséről Zarnóczy Attila: Fegyverzet, katonai felszerelés, hadsereg Magyarországon Hunyadi Mátyás korában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1990/1) 34–46. o.; a janicsárok lovasság elleni harcmodoráról Mihajlović, Konstantin: Memoirs of a Janissary. (Transl. by Stolz, Benjamin.) Ann Harbor, 1975. 173. o.

¹⁰³ A XV. század sokféle európai könnyűlovasságáról Contamine, 1984. 128–129. o. A lovasság kategóriáinak – gyakran a védőfegyverzet súlyától független – relativitására igyekeztem felhívni a figyelmet már egy korábbi írásomban is. B. Szabó János: Gondolatok a XI–XIV. századi magyar hadviselésről. A fegyverzet, a harcmodor és a taktika összefüggéseinek kérdései. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. (2001/1) 75–102. o.

¹⁰⁴ Balogh, 1929. IX. o.; Mallett, Michael–Hale, John R.: The Military Organization of a Renaissance State.: Venice c. 1400 to 1617. Cambridge, 1984. 70–71. o. A dalmát humanista, Ludovico Tubero legalább három kisérő lovasról ír, de szerinte akadt olyan fegyveres is, akinek tizenöt–húsz embere volt. Tóth Zoltán: A huszárok eredetéről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 35. (1934). 165. o. Az egri püspök Temesváron állomásozó bandériumának összetételéről: Estei Hippolit püspök egri számadáskönyve, 1500–1508. (Közvetési E. Kovács Péter.) Eger, 1992. (A Heves megyei Levéltár forráskiadványai.) 181–182. o.; Bakócz Tamás esztergomi érsek csapatáról: Monumenta Rusticorum in Hungaria Rebellum anno MDXIV. i. m. 128. o.

A kortárs Bonfini leírása szerint az 1490-es évek elején ez a nehézlóvaság továbbra is zárt négyoszlogekben harcolt, mint Mátyás korában, a későbbi évtizedekben alkalmazott taktikáról, annak esetleges változásairól azonban mit sem tudunk. 1492 után a Jagelló-korszak békéje e rendkívül drága csapatnem alkalmazásának kedvezett a legkevésbé: noha az oszmánok elleni harcban a déli végvidéken sem nélkülözték az ilyen felszerelésű katonákat, az bizonyosan nem véletlen, hogy az 1523-ban a déli határ védelmére toborzott 3757 lovasból már csak 24 volt nehézlóvas.¹⁰⁵

Egy komolyabb összecsapásban azonban a nehézlóvasok továbbra is nélkülözhetetlenek számítottak, mivel az oszmán krónikások tudósításai szerint a könnyebb fegyverzetű, lazább rendben mozgó oszmán lovaság számára szinte megoldhatatlan feladatot jelentett támadásuk feltartóztatása.¹⁰⁶

Mátyás halála után a nehézlóvasok mellett továbbra is igen fontos szerep jutott a bandériumokban az olcsó könnyűlovaságnak is, melynek arányát az 1494. évi törvények 21. cikkelye először 50 százalékban állapította meg, ám 1498-ban tizenegy déli megye kivételével hivatalosan meg is szüntették bennük a huszárságot, így elméletileg a haderő zöme nehézlóvasággá alakult át. A fennmaradt kimutatásokból azonban tudható, hogy ezt az állapotot sohasem sikerült teljesen elérni, hiszen a néhány ismert bandérium katonáinak legalább 10 százaléka továbbra is huszár maradt. Az 1518. évi budai országgyűlés határozatai tiltották is a huszárok térnyerését a fegyveresek rovására.¹⁰⁷

Ugyanakkor a telekkatonaság kulcsszámának csökkenése óhatatlanul együtt járt a könnyűlovaság térnyerésével. Már az is kérdéses, hogy 36 jobbágyporta után valóban ki tudtak-e állítani egy jól felszerelt nehézlóvast, hiszen Szlavóniában 33 jobbágyporta után csak egy könnyűfegyverzetű lovas küldtek hadba, s a régi törvények szerint a 20 porta után kiállított katonák is mindig könnyűlovasok voltak. A tízes kulcs szerint kiállított lovasokról pedig egyértelműen kiderül a dekrétumok szövegéből, hogy csupán azt várták el tőlük, hogy lándzsával és pajzsral vagy kézíjjal és tegezgel legyenek felszerelve. Sőt, a kormányzat 1518-ban az 50–100 jobbággyal bíró tehetősebb nemesek számára is azt írta elő, hogy „huszár módra páncéllal [azaz sodronyínggel], sisakkal és másféle fegyverekkel kötelesek magukat ellátni”.¹⁰⁸

Mindezek alapján – a végvári őrségek zömével és a déli vármegyék katonaságával együtt – az északi megyék bandériumainak zsoldosait és a nemesi felkelőket is eléggé

¹⁰⁵ A Mátyás-kori nehézlóvaságról: *Ráczó*, 1990. 88–89. o.; a nehézlóvaság szerepléséről az 1490-es évek elején az 1490-es csontmezei ütközetben: *Bonfini*, 1995. 914. o., az 1491. évi eperjesi csatában: uo. 964–965. o.; 1492-ben a „fekete sereg” szétverésekor: uo. 970. o.; 1494-ben Kinizsi balkáni hadjáratában: uo. 989. o.; 1500-ban Jajca felmentésekor: *Istvánffy*, 1622. 47. o.; *Tóth*, 1934. 163–166. o.; az 1523. évi zsoldoshadról: *Kubinyi*, 1978. 201. o.

¹⁰⁶ Az oszmán vezérek félelméről Kemálpasazáde: *Katona*, 1979. 333–334. o.; Dzselálzáde Musztafa: *Katona*, 1979. 407. o.

¹⁰⁷ A balkáni könnyűlovaság elterjedésének egyik legfőbb oka Velencében is annak olcsósága volt. *Mallett–Hale*, 1984. 375–380. o. 1492: CJH. I. k. 89–90. o., 1498: 602–605. o., 1518: *Vestigia comitorum apud Hungaros ... usque ad hodiernum diem celebratorum*. (Szerk. *Kovachich Márton György*.) Budae, 1790. 408. o. *Tubero* adataiból úgy tűnik, hogy 1492 előtt ettől az aránytól mindkét irányban eltértek, 1490-ben például Báthori és Kinizsi bandériumában csak könnyűlovasok voltak. *Tóth*, 1934. 163–165. o. A huszárok részarányára a főpapi bandériumokon belül lásd a 104. jegyzetet.

¹⁰⁸ *Kubinyi*, 2000a. 401. o.; az 1459. évi törvény szerint 20 porta után „cum uno armigero ... bene armato, gladio, clipeo, pharetra et arcu, vel lancia teneantur” *Kovachich*, 1790. 335. o.; az 1492. évi törvény 20. tc. hasonló rendelkezés már a páncélinget is említi: CJH I. k. 492. o.; huszas kulcs esetén az 1518. évi törvény 2. tc. is „unum equitem, ad minus lanceam, et clypeum habentes” írt elő (CJH I. k. 744–745. o.); a 10-es kulcs alapján történő hadbahívásról: CJH I. k. 814–815., 834–835. o.; a tehetősebb nemesek fegyverzetéről: CJH I. k. 744–745. o.

egyértelműen a könnyűlovassághoz sorolhatjuk, ha nem hívták is őket feltétlenül huszárnak. Így 1526-ban a könnyűlovakok száma a lovasságon belül valószínűleg elérte, sőt – a korábban felsorolt töredékes adatok alapján feltételezhetően – talán meg is haladta az ötven százalékot.

A magyarországi könnyűlovasság korabeli fegyverzete, a lándzsa és a pajzs párosítása – ami oly jellemző volt a XVI. századi huszárságra –, alkalmassá tette akár a hasonlóan könnyű felszerelésű oszmán lovassággal, akár gyalogsággal vívott közelharcra. Így korántsem csak tipikus könnyűlovassági feladatokat vállalhatott magára, hanem – annak ellenére, hogy hagyományosan kisebb, laza csoportokban harcolt – a határvidéken szükség esetén csatalovasságként is meg tudta állni a helyét. Elsőpró lendületű rohamának hatékonyságára némileg kései, de jó példa a magyarországi husárok harca az 1547. évi schmalkaldeni háborúban, ami már előrevetítette – a XVI. századi magyar mintákhoz még sokáig ragaszkodó – lengyel huszárság XVII. századi harci sikereit.¹⁰⁹

B. Gyalogság

A lovasság megoszlásától eltérően a hadügyi szervezetet szabályozó törvényekből egyáltalán nem vezethető le, hogy miként állhatott 1526-ban a magyar sereg fele részben gyalogságból. Ezért tartom figyelemre méltónak azt az 1516–1518 tájékán készült tervezetet – Kubinyi András hívta fel rá a figyelmet még 1978-ban –, amelyet az oszmánok elleni támadáshoz szükséges hadról állított össze egy ismeretlen, valószínűleg Weböczy köréhez tartozó magyar politikus. Az irat szerint a sereg 10 000 emberéből 3000 nehéz-3000 pedig könnyűlovas, a maradék 4000 pedig fele részben puskás, fele részben hosszú lándzsás (azaz pikás) gyalogos lett volna. Azonban nem meggyőző Kubinyi véleménye, miszerint a tervezet hátterében pusztán a köznemesi vezetők végvári tapasztalataiból leszűrhető tanulságok álltak volna. A későbbi, 1523-ban toborzott zsoldoshaddal ellentétben ugyanis ezt nyilván egy támadó vállalkozásra szánták: feltűnően magas a gyalogságon belül a pikások részaránya, akiket várvédelemben nem lehetett hatékonyan használni, ami viszont arra utalhat, hogy svájci és német módra történő nyílt mezei harcra is fel akarták készíteni a sereget.¹¹⁰ Ez pedig akár az újfajta nyugat-európai hadviselés adaptációjaként, a magyar hadsereg tervezett tudatos átalakításának egyik jeleként is értelmezhető.

Azt viszont már Kubinyi is megállapította, ez a tervezet feltűnően nagyobb szerepet szánt a gyalogságnak, mint ami a törvényekből következett volna, 1526-ban pedig a lovasság és gyalogság aránya még inkább az utóbbi javára tolódott el, mégis nagyon keveset tudunk a kor gyalogos katonáiról.¹¹¹ E tervezetből az is kiderül, hogy az esztergomi

¹⁰⁹ A déli határvédelem könnyűlovasságáról Tóth, 1934. 178–189. o., Rázsó, 1990. 98. o.; Károlyi Árpád: Magyar husárok a schmalkaldi háborúban. *Századok*, 11. (1877) 642–654., 841–845. o.; a XVI. századi magyar könnyűlovas fegyverzetet megőrző, és így a XVII. század végére az akkori európai lovassághoz képest már nehézlovasságnak számító lengyel huszárságról Cichowski, Jerzy-Szulczyński, Andrzej: *Husaria*. Warszawa, 1977. A magyar könnyűlovasság átalakulását és a hazai huszárság születését egy most készülő tanulmányban kívánom alaposabban elemezni.

¹¹⁰ Az 1523-ban toborzott zsoldosoknál is hasonló volt a lovasság és a gyalogság aránya. Kubinyi, 1978. 201. o. Hasonló arányok lettek volna abban a 15 000 fős támadó seregben is, mellyel a magyar kormányzat 1523-ban az oszmánok határvédelmi erőit kívánta lekötni, míg Szalánkemén várát újjáépítik. Igaz, ott a 6500–7000 gyalogost kizárólag a cseh, morva és német segédcsapatok biztosították volna. Kubinyi, 1978. 206. o.; Kubinyi, 1981. 83. o.

¹¹¹ Ott már megközelítette – a cseh segédcsapatokkal együtt pedig valószínűleg el is érte volna – a 40/60 százalékos lovas/gyalogos arányt, melyet a XVII. század második felének jeles hadtudományi írója és hadvezére, Raimundo Montecuccoli ajánlatosnak tartott a magyarországi hadszíntéren az oszmánok nyomasztó lovas-

érsek már az 1510-es években sem az 1498. évi törvények szerint előírt 800 lovassal, hanem 500 gyalogossal, 300 huszárral és 200 nehézlovassal, a szintén 800 lovas tartására kötelezett egri püspök pedig 500 gyalogossal, 200 huszárral és 200 nehézlovassal vonult volna hadba. Ezek a számok megelőlegezik az 1520-as évekből fennmaradt adatokat: a kalocsai érsek 1523-ban ténylegesen 500 huszárt és 300 gyalogost tartott zsoldban, a király pedig 1525-ben az előírt 1000 lovas helyett 1000 gyalogost és 200 lovas küldött a Jajca felmentésére induló seregbe.¹¹²

A mohácsi csatátér kutatója, Papp László volt szinte az egyetlen, aki mintegy mellékesen – sajnos a forrásai megnevezése nélkül – leírta elgondolásait a gyalogság fegyverzetéről: szerinte a többség íjász lehetett, talán csak az ötödüknek lehetett puskája, a külföldi zsoldosoknak pedig alabárdja.¹¹³

A források azonban ennél jóval árnyaltabb képet nyújtanak erről a csapatnemről. Úgy tűnik, hogy a korszak – a hazai szakirodalomban tipikusan tartott – főként pikákkal és alabárdokkal felszerelt, svájci és német típusú támadó nehézgyalogsága alig volt jelen a seregben. (Ha hinni lehet az ismeretlen bécsi szemtanú beszámolójának, csak mintegy fél zászlóaljnyi ilyen landsknecht érkezett a mohácsi táborba.) A pápai pénzen toborzott cseh és lengyel zsoldos gyalogság viszont – a lengyel és cseh hadtörténetírás szerint – az elhíresült nyugat-európai zsoldosokkal ellentétben általában kétharmad részben lövészekből állt, akik a XV. század vége óta már főként kézi löfegyvereket használtak számszerűjakk helyett. A harmadik harmadban viszont még 1526-ban is szálfegyverekkel és állópajzsokkal (*pavésékkal*) felszerelt nehézfegyverzetű gyalogosok voltak, majdnem pont úgy, mint Mátyás király idejében.¹¹⁴

Hasonlóan lehettek felszerelve a király és a szepesi gróf gyalogságának cseh zsoldosai is. A Szapolyaiak családi birtokai behálózták az ország északi megyéit, így Morvaország közelsége lehetővé tette, hogy Szapolyai György ottani zsoldosokat fogadjon fel: így tett 1514-ben is, s ezt híresztelték róla 1526-ban is.¹¹⁵

A György gróf által vezetett 1200 gyalogos másik részét viszont valószínűleg a hét északi megye által kiállított gyalogos telekkatonáknak vélhetjük. (Aligha véletlen, hogy 1523-ban is ebből a régióból toborozták a gyalogosokat az ország rövid életű zsoldosserge számára.¹¹⁶) A telekkatonaság között azonban nem tudunk nehéz fegyverzetű gyalogosokról. A törvények szövegében, ha egyáltalán említik a gyalogságot, biztosan csak puskások (*pixidariusok*) szerepelnek, így az 1526. évi 11. tc-ben is, amely felsorolja az

sági fölény miatt. *Seewann, Gerhard*: Az 1683 és 1699 közötti török háborúk politikai és katonai alapja. In: Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történetészkonferencia előadásai előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulójára. (Szerk. *Scita László*.) Pécs, 1993. 44. o.

¹¹² *Kubinyi*, 1978. 199., 201–202. o.; *Kubinyi*, 1999. 97. o.; *Fraknói*, 1884. 134. o.

¹¹³ *Papp*, 1960. 212–213. o.

¹¹⁴ *Klučina, Peter* (podkladový materiál O. Frankenberger): Pohusitské vojenství (1434–1526) In: *Vojenství dějiny československa (do roku 1526)*. (Hlavní Redakce: *Proházka, Zdeněk–Lipták, Jan*.) I. díl. Praha, 1985. 279–280. o. Az erős cseh hatás alatt fejlődő gyalogságról *Wimmer*, 1978. 91–92. o. A lengyel gyalogságnál még 1560-ban is kötelező felszerelési tárgy volt a pavése. uo.

¹¹⁵ A Szapolyaiak birtokairól újabban *Engel Pál*: A magyar világi nagybirtok megoszlása a 15. században. In: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. i m. 15., 42. m 52. o. 134. j.; *Barta–Fekete-Nagy*, 1973. 161. o.; *Burgio* jelentése, 1526. július 31.: *Katona*, 1979. 230. o. Már Mohács előtt is köztudomású volt a Szapolyaiakról, hogy birtokaik közelségét kihasználva foglalkoztatnak cseh zsoldosokat. (*Zay Ferenc*: János király árulatlása. Kiss Péter: Magyarázat. [Bánffy György] Második János török császárhoz menetele... A kötetet összeállította *Bessenyei József*. [Régi Magyar Könyvtár. Források 2. Szerk. *Köszeghy Péter*.] 28. o.)

¹¹⁶ A Brodarics nyomán író Istvánffy 1200 puskásról tud a szepesi gróf csapatában. *Katona*, 1979. 99. o.

ország hadseregének mozgósítandó csapatnemeit, s a fegyveresek és huszárok mellett csak puskásokról szól.¹¹⁷

Több mint egy évtizeddel korábban, az 1514. évre vonatkozó adatok szerint már országszerte használtak puskákat a harcokban. A löfegyverek használatában hagyományosan a városok jártak az élen, ezért nem meglepő, hogy a szerveződő nemesi ellenállás egyik vezére, Bebek János Kassától kért egy mázsa puskaport és puskás gyalogosokat a táborába. A változások szimbolikus emléke az az 1514. január 18-án Radák Balázsnak és testvéreinek kiállított címereslevél, melynek címerképén egy rövid csövű kézipuskával és szablyával felfegyverzett gyalogos látható – hiszen öltözeke, fegyverzete alapján szinte a XVI. század bármely időszakában készülhetett volna a kép. Az, hogy ellenfele, egy hasonlóan könnyűfegyverzetű, de még íjjal felszerelt turbános gyalogos, jól érzékelteti a magyar királyság és az oszmán birodalom közti különbségeket a löfegyverek használatára terén. Míg a szultánok minden eszközzel igyekeztek centralizálni és ellenőrizni a löfegyverek előállítását és szétosztását, ami lassíthatta azok elterjedését, Magyarország decentralizált hadügyi és logisztikai szervezete valószínűleg inkább gyorsíthatta ezt a folyamatot.¹¹⁸

Bár a címer esetében az ábrázolt személy nyilván maga a megadományozott nemes volt, és Taurinus István hőskölteményében, a Stauromachiá-ban a puska még Báthori nemesi seregének fegyvereként szerepel a pajzs mögé búvó, lándzsás, nyilas parasztok ellenében, a löfegyverek sokkal szélesebb körű elterjedését jelzi, hogy a háború következményeként 1514-ben az államhatalom szigorú szankciókkal próbálta tiltani a parasztokat a löfegyverek birtoklásától.¹¹⁹

Mindezzel látszólag éles ellentétben áll Bonfini leírása az 1493-as udbinai csatában részt vevő horvát parasztok felszereléséről, ami sokkal inkább hasonlított az 1454. évi törvény szerint a jobbágyporták után kiállított, lándzsával, pajzzsal, íjjal felszerelt gyalogosokéhoz. De csak látszólag, mert az, hogy a XVI. század elején Magyarországon a népfelkelők kezében az ősi íjat mindinkább felváltotta a rövid csövű, könnyű kézipuska, még nem jelentette azt is, hogy a paraszti puskások egy nyílt ütközetben a janicsárok vagy a nyugat-európai zsoldosok színvonalán tudták is használni ezeket.¹²⁰ (Jó példa erre Giovanandrea Gromo néhány évtizeddel későbbi beszámolója, aki Erdélyben járva a hívatásos katona szemszögéből írt az erdélyi románok fegyvereseiről, „akik szakállas puskát [arquebust] használnak, de ügyetlenek, és ha lőnek egyet, csak akkor tudnak tölteni, ha sok idejük van rá, de ha a mezőn sütik el, rögtön más fegyvert fognak kézbe”.¹²¹)

¹¹⁷ 1526. évi 11. tc.: CJH 1. k. 842–843. o.

¹¹⁸ Bebek János levele Kassához, 1514. május 28.: *Fekete-Nagy*, 1979. 83. o.; Magyar Országos Levéltár, DI 67255. Az oszmán törvényekből kiderül, hogy a birodalomban csak a XVI. század vége felé halmozódott fel annyi löfegyver a lakosságnál, hogy azt a központi hatalom már veszélyesnek találja a közrendre. *Ágoston*, 1995. 479–482. o.

¹¹⁹ A magyar parasztháborúk irodalma, 1437–1514. (Összeáll. *Geréb László*.) Budapest, 1950. 125–126. o.; az 1514. évi 60. tc. CJH 1. k. 732–733. o.

¹²⁰ „duo[s] pedites, similitur pharetras et clypes ac cuspides” 1454. évi 4. tc.: CJH 1. k. 317–318. o.; a kézi löfegyverek rohamos fejlődéséről *Kelenik József*: Szakállas puskák XVI. századi magyarországi inventáriumokban. A terminológia problémái. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1988. 485–488. o.

¹²¹ A puskák elterjedésére nézve valószínűleg jelzésértékű, hogy az 1510-es években készült tervezetben a megmaradt részletes adatok szerint a gyalogosok között 1600 puskás mellett csupán 50 íjász szerepelt. *Kubinyi*, 1978. 199. o. Gromo leírása: *Timon Renáta*: Az erdélyi fejedelmi udvar János Zsigmond uralma alatt Giovanandrea Gromo leírásának tükrében. In: „Magyaroknak eleiről” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. (Szerk. *Piti Ferenc*.) Szeged, 2000. 42. o.

Az államnak azonban nagy szüksége volt olyan löfegyverekhez már valamelyest értő parasztkatonákra, akik zsoldosként vagy adókedvezmények fejében harcba hívhatók voltak az oszmánok ellen. (A háborús fenyegetettség kiterjedése és állandósulása miatt hosszabb távon csak a parasztok vagyoni helyzete szabott gátat a löfegyverek elterjedésének a lakosság körében.¹²²) A határvidéken folyó állandó kisháborúban ugyanis a könnyűlovasság mellett már ebben a korszakban is jelentős szerepe volt a könnyűfegyverzetű lövészeknek is, mivel Dalmácia, Horvátország és Bosznia járhatatlan hegyvidékein egyik fél sem boldogulhatott ilyen csapatok nélkül. Ez lehetett az egyik fő oka annak, hogy 1526 előtt a végvidék nyugati részén eleve több fizetett gyalogost állomásoztatott a magyar hadvezetés, mint a határ középső, sík területén, és valószínűleg emiatt kértek a horvát tisztek rendre puskás gyalogságból álló erősítést a nyugati határszakaszra. Azaz a XV–XVI. század fordulóján a fegyveres „béke” állapota az észak-balkáni hegyvidéken épp úgy kitermelte az ottani igényekhez igazodó katonaságot, mint ahogy a XVI. század második felében is alkalmazkodott a magyar katonaság a Magyarország belsejében húzódó lápos, mocsaras hadszíntér adottságaihoz.¹²³

1525-ben az ostromlott Jajca készleteinek feltöltésére indított és a vár felmentésével végződő magyar hadi vállalkozás igen jó példája a gyalogság és lovasság szerves együttműködésének a hegyvidéki harcokban: Frangepán Kristóf gróf a könnyen mozgó lövészeket küldte előre a magaslati pontok megszállására, hogy a nehézkesen mozgó konvoj útvonalát biztosítsa, s ezekben a harcokban néha bizony még a huszároknak is gyalogosan kellett küzdeniük. Amikor pedig az ostromlók rászánták magukat a felmentő sereg megtámadására, a gróf lovasai a puskások elé csalták a boszniai bég lovasait, akikre Frangepán kétszáz puskása ötszáz lövést adott le, mire azok megfutamodtak.¹²⁴

A források szerint a XVI. század első felében a laza rajokban küzdő magyar könnyű lövészgyalogság és a nehézfegyverzetű cseh zsoldosok elméletileg egyaránt jóval nagyobb tüzerővel rendelkeztek, mint a kor kiváló svájci, német vagy spanyol gyalogsága, amelyet csak 20–40 százalékban szereltek fel kézi löfegyverekkel.¹²⁵

Ennek hasonló volt az oka, mint a XVI. század végén a tizenötéves háborúban Magyarországon harcoló nyugat-európai katonaság esetében: Kelet-Európa hatalmas távolságaihoz és gyér népsűrűségéhez igazodó, túlnyomó részben lovasokból álló hadsere-

¹²² Szerémi elbeszélése szerint 1527-ben egy olyan szegény ember sebesítette meg golyójával a Szegedre támadó Cserni Jovánt, akinek a löport és golyót is kölcsön kellett kérni. *Szerémi*, 1857. 168. o. Az 1545. évi debreceni részgyűlés már egyenesen kötelezővé tette az egészsztes jobbágyok számára a puska és a hozzá való löpor és golyók tartását, és csak a szegényebbek számára engedte meg, hogy régi módra íjat, kardot, pajzsot viseljenek. Magyar országgyűlési emlékek. (Szerk. *Fraknói Vilmos*.) 2. k. Budapest, 1875. 609. o. Az 1552. évi tordai gyűlés annyiban módosította ezt a rendelkezést, hogy a csak löfegyverhez értők számára tette kötelezővé a puska tartását. Erdélyi Országgyűlési Emlékek. (Szerk. *Szilágyi Sándor*.) I. k. Budapest, 1876. 405–407. o.

¹²³ Vö. *Kubinyi*, 1978. 198. o.; *Tóth*, 1934. 163. o. 120. j., 166., 178., 187. o.; *Kelenik József*: A hajdúk. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. i. m. 128–129. o.

¹²⁴ *Thallóczy Lajos*: Jajca (bánság és vár) története (1450–1527.) (Az okleveleket szerkesztette *Horváth Sándor*.) Budapest, 1915. (Monumenta Hungariae Historica. I. Diplomataria XL.) CCXLII–CCLIII. o.

¹²⁵ A híres spanyol gyalogság felszereléséről a XV. század végén: *Keen*, 1999. 286. o., a XVI. század második felében: *Parker, Geoffrey*: The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567–1659. Cambridge, 1972. 276. o. A lengyel irodalom kifejezetten kiemeli, hogy 1550 táján egy 200 fős lengyel gyalogos róta arányában jóval nagyobb tüzerővel rendelkezett, mint egy korabeli spanyol alakulat. *Wimmer*, 1978. 103–104. o.; *Kelenik József* szerint a Magyarországon szolgáló Habsburg haderőben csak a XVI. század végére érte el a kézi löfegyverekkel felszerelt katonák száma a cseh–lengyel gyalogságnál már korábban szokásos 70–80 százalékot. *Kelenik*, 1991. 89–90. o.

gek elleni küzdelemre és az igen gyakori várharcokra kiválóan megfeleltek az olcsóbb gyalogos lövészek is.¹²⁶

Nyílt tüközetben azonban csak a cseh és lengyel zsoldosok nem voltak igazán alkalmasak a nehézfegyverzetű pikás gyalogosok elleni küzdelemre. Inkább tradicionális védekező lövészgyalogságként alkalmazták őket nyolc sor mélységű felállásban. Az első sort a pajzsosok, a második sort a nehézfegyverzetűek alkották, hogy némi védelmet nyújtsanak a mögöttük hat sorban álló lövészeknek egy esetleges lovassági támadással szemben. Mivel valódi védelmet inkább a támogató lovasság tudott biztosítani, a zömében könnyűfegyverzetű gyalogság célja az volt, hogy puskatüzével lehetőleg távol tartsa az ellenséget. Mindez tökéletesen megegyezett a janicsárok harctéri taktikájával, s ez bizonyára nem a véletlen műve: a hagyományosan lovasságra épülő oszmán hadszervezetben is elsősorban a várostrom és várvédelem igénye hozta létre a gyalogos janicsár csapatokat.¹²⁷

Mindebből arra a megállapításra juthatunk, hogy a Mohácsnál szembe kerülő két hadsereg csapatnemei, fegyverzete, taktikája is figyelemre méltó hasonlóságokat mutatott egymással, egyedül a sokat kárhoztatott, ósdiak tartott magyar nehézlovasságnak nem volt párja az oszmán seregben. Ami a fegyverzetet illeti, még az is valószínűsíthető, hogy a magyarok létszámukhoz képest nagyobb arányban használtak kézi lőfegyvereket, mint ellenfeleik.¹²⁸ A tanulmány következő részében ezért a két szemben álló hadsereg felhasználási lehetőségeit – és a csatát áttekintve – a gyakorlatban kimutatható esetleges különbségeket fogom vizsgálni.

¹²⁶ Wimmer, 1978. 102–103. o.

¹²⁷ Wimmer, 1978. 103–105. o.; a janicsárok taktikájáról lásd Mihajlović, 1975. 165. o.; Parry, Vernon J.: „La Manière de Combattre” In: War, Technology and Society in the Middle East. (Eds. Parry, Vernon J.–Yapp, M. E.) London, 1975. 220–223. o.; a janicsárok eredetéről: A janicsárok törvénye, (1606). (Ford. és a bevezetőt írta Fodor Pál.) Budapest, 1989. (Török–magyar hadtörténelmi emlékek. Elbeszélő kútfők. 1.) 24. o.

¹²⁸ Az oszmánok még a janicsárokat is csak a XVI. század második felében látták el teljes egészében lőfegyverekkel. Agoston, 1995. 473. o.

*János B. Szabó*THE BATTLE AT MOHÁCS AND THE „MILITARY REVOLUTION”
Part I. The Armed Forces of Royal Hungary in 1526*Summary*

In the scientific discourse on the „military revolution”, the role of Hungary and the battle at Mohács has changed considerably. In his book, Geoffrey Parker hardly mentioned the country, and only referred to the battle in connection with the growing menace to Poland. One of his most important critiques, Jeremy Black, however, paid more and more attention to the „Ottoman challenge” that the 15th–16th century Europe had to face, as their success after success had raised the Ottomans to become one of the most significant „gunpowder empires” of the early modern times. In this approach, the 1526 battle at Mohács had become a link in the criticism of Parker’s „military revolution”. At the same time, Andrew Ayton, researching medieval military history, evaluated this event in the traditional way, as being the end of an era. Although he stressed, similarly to Black, that it was a dual between a Western-type Hungarian heavy cavalry and the opposing Ottoman artillery and infantry, but unlike him he emphatically underlined that it was a medieval army that was defeated by an army of the early modern times.

Even though 23 scientific articles, studies and books have been published on the battle since 1960 in Hungary, and Géza Perjés’ book is also available in English as a rare example, there is not any reference to the works of Hungarian authors in the Anglo-Saxon literature.

The aim of this study is to outline a picture more exact than the previous ones, making use of the well-known sources and works, on the structure, armament and tactics of the Hungarian army that marched up to the battlefield at Mohács. It also attempts to answer the question whether all these had influenced the outcome of the battle, as all the authors taking part in the „military revolution” dispute claim.

The most vital Hungarian eyewitness, Chancellor István Brodaries gave account of a 24–25 000 strong Hungarian armed force that gathered before the battle, and the usually well-informed papal legate also advised of a 25–30 000 strong Hungarian army. Beside the soldiers there were 85 cannons, 500 Prague wall-guns, 5000 carts and 15 000 workhorses concentrated in the camp at Mohács. Comparing these data to the statistics of the previous century, it may be established that it was one of the greatest Hungarian armed forces encamped in the late middle ages, and in fact it rated as an army of considerable strength in contemporary Europe, too.

This realisation, however, has not at all been emphasised in the Hungarian special literature before, owing to the one-sided and negative judgement about the Hungarian armed forces of the Jagiello era, which stems from the striking contrast between the military successes of and illusions about King Matthias’ army, and the failure at Mohács. With the steadiness of the country’s conditions, not even Matthias could manage to significantly improve Hungary’s military situation though, and the posterity also seems to forget that the great monarch’s successes were considerably influenced by his outstanding gift for strategy, as he always chose to attack the weakest neighbouring states.

For all that, the permanent warring imposed practically unbearable burdens on the country, so the scholars of the Jagiello era arrived at the conclusion that after 1490, the Hungarian politicians tried to reorganise the home defence within the limits dictated by the territory, the population and the public revenues. When comparing that newly established system with other countries’ military structure, it appears that Hungary was not conspicuously weak in European relations: the proportion of the number of inhabitants to the strength of the standing army was similar in the case of France and the Ottoman Empire, too.

Nevertheless, when examining the Hungarian military structure of the Jagiello era, no definite answer can be offered to the question, whether it was a „medieval” (or „feudal”) Hungarian army that encountered the Ottomans’ first „modern” army at Mohács. It cannot be denied that in 1526, the organisation of the Hungarian armed forces still followed the basic pattern of the previous century, i.e. it had a medieval foundation indeed, but that was the case with the Ottoman Empire,

too, as the recruiting methods were very similar in both countries. As the facts also show, neither the composition of the Hungarian troops encamped at Mohács, nor the actual strength of the mobilised forces did meet the requirements of the former military regulations, as 50% were already infantrymen, mostly consisting of mercenaries that were mobilised independently from the scope of the old structure. Thus, in my opinion, the conclusions that can be drawn from the laws of the late 15th century can only be applied to a limited extent to the troops participating in the military operations of the 1520s.

Examining the armament and the tactics of the branches of service, we can lay down as a fact once again that the two armies encountering at Mohács showed remarkable similarities, only the often blamed Hungarian heavy cavalry was unmatched among the Ottoman troops. Concerning the armament, it is probable that the Hungarians used small arms on a larger scale than their opponents, compared to their total strength.

In the next part of the study, the author will present the two opposing armies' possibilities of deployment and the course of the battle, and discuss the practical differences.

János B. Szabó

LA BATAILLE DE MOHÁCS ET LA „RÉVOLUTION MILITAIRE”
1ère partie: L'armée royale hongroise en 1526

Résumé

Dans le débat scientifique sur la „révolution militaire”, le rôle de la Hongrie ainsi que celui de la bataille de Mohács ont considérablement changé. Le livre de Geoffrey Parker parlait à peine du pays et il mentionne la bataille seulement en raison de la menace croissante qui pesait alors sur la Pologne. Cependant Jeremy Black, l'un des critiques majeurs de Parker, a accordé bien plus d'attention au „défi ottoman” qui avait touché l'Europe au XVe et XVIe siècles, puisque les victoires successives des Ottomans avaient fait de leur État un des „empires des poudres” les plus puissants de l'âge moderne naissant. En vertu de cette approche, la bataille de Mohács de 1526 est devenue l'un des maillons de la critique de la „révolution militaire” de Parker. Toutefois Andrew Ayton, spécialiste de l'histoire militaire du Moyen Âge, considérait cet événement comme le point final d'une époque, ce qui correspondait à l'approche traditionnelle. Il a souligné, comme Black, le duel entre la grosse cavalerie hongroise de type occidental et l'artillerie et l'infanterie ottomanes, mais, contrairement à celui-ci, il a insisté sur le fait qu'à Mohács il s'agissait de la défaite d'une armée médiévale face à une armée de l'âge moderne naissant.

Malgré les 23 publications (articles, études, livres) parues sur cette bataille depuis 1960 – dont le livre de Géza Perjés publié exceptionnellement aussi en anglais –, on ne trouve aucune référence aux œuvres des auteurs hongrois dans la littérature anglo-saxonne.

Basée sur les sources et les ouvrages connus, l'objectif de cette étude consiste à apporter des précisions sur la composition, l'armement et la tactique de l'armée hongroise mise en place à Mohács ainsi qu'à tenter de répondre à la question de savoir si tous ces éléments ont eu un impact sur l'issue de la bataille – comme affirment les acteurs du débat sur la „révolution militaire”.

Le plus important témoin oculaire hongrois, le chancelier István Brodaries, a estimé l'effectif de l'armée hongroise à 24–25 mille soldats tandis que le nonce apostolique du pape, généralement bien informé, a fait état de 25 à 30 mille hommes. Hormis les soldats, 85 canons, 500 couleuvrines de Prague, 5 mille charrettes et 15 mille chevaux de trait ont été rassemblés. En comparant ces chiffres avec ceux du siècle précédant la bataille, nous pouvons constater qu'il s'agissait de l'une des plus grandes armées hongroises du Moyen Âge tardif et qu'elle représentait une force considérable même à l'échelle européenne de l'époque.

Cependant cette réflexion est passée inaperçue dans la littérature nationale spécialisée, car l'armée hongroise de l'époque des Jagellon était jugée de façon unilatérale et négative en raison de l'énorme contraste apparent entre les succès militaires de l'armée du grand roi Mathias et la défaite de Mohács. Mathias n'a pourtant pas pu considérablement améliorer les conditions militaires de la Hongrie, étant donné que la situation du pays est restée inchangée. De plus, la postérité a tendance à oublier que le sens stratégique excellent du roi a joué un rôle très important dans ses victoires dans la mesure où il attaquait systématiquement ses voisins les plus faibles.

Toutefois les guerres permanentes ont imposé des charges insupportables au pays. Ainsi les chercheurs de l'époque des Jagellon estiment-ils que les hommes politiques d'après 1490 cherchaient à réorganiser l'armée en fonction des contraintes territoriales, démographiques et budgétaires. En comparant le système créé à l'époque avec l'organisation militaire des autres pays, il apparaît que le pays ne comptait pas parmi les plus faibles: l'effectif de l'armée régulière par rapport à la population est semblable en France et dans l'empire ottoman.

En revanche, il est difficile d'apporter une réponse sans équivoque à la question de savoir si c'est une armée hongroise „médiévale” ou „féodale” qui se trouvait, à Mohács, en face de la première armée ottomane de „l'âge moderne naissant”. Il est indiscutable qu'en 1526, l'organisation militaire hongroise fonctionnait encore sur des bases médiévales, mais il en était de même pour l'empire ottoman, puisque, dans les deux États, les méthodes de recrutement pour compléter l'armée étaient semblables à bien des égards. Cependant il est manifeste que ni la composition de l'armée ne correspond à la proportion des armes figurant dans les ordres militaires, ni les effectifs, qu'on peut déduire des ordonnances, au nombre réel des soldats: 50 % des forces déployées étaient des soldats d'infanterie, pour la plupart des mercenaires mobilisés à l'extérieur des cadres de l'ancienne organisation. Par conséquent, je pense que les conclusions qu'on peut tirer des lois de la fin du XVe siècle sont peu applicables aux troupes qui participaient aux événements militaires des années 1520.

L'examen des armements et de la tactique des armes permet de constater que les deux armées qui se sont affrontées à Mohács présentaient des ressemblances remarquables, sauf la grosse cavalerie hongroise, archaïque et souvent incriminée, n'avait pas d'équivalent dans l'armée ottomane. Quant aux armements, il est probable que les Hongrois aient utilisé plus d'armes à feu par rapport à leur effectif que leurs adversaires.

La partie suivante de l'étude traitera les différences éventuelles constatées après l'examen de la bataille et de l'exploitation des deux armées.

János B. Szabó

DIE SCHLACHT BEI MOHÁCS UND DIE „MILITÄRISCHE REVOLUTION”.

Teil I: Die armee des königreichs ungarn im jahre 1526

Resümee

Im wissenschaftlichen Diskurs über die „Militärische Revolution” hat sich die Rolle Ungarns, und damit auch die Rolle der Schlacht bei Mohács im Jahre 1526 bedeutend verändert. Im Buch von Geoffrey Parker stand noch kaum ein Wort über das Land, und auch über die Schlacht selbst schrieb der Autor nur bezüglich der sich verstärkenden Bedrohung Polens. Einer der wichtigsten Kritiker Parkers aber, Jeremy Black, lenkte seine Aufmerksamkeit immer mehr auf die „osmanische Herausforderung”, mit der sich das Europa des 15-16. Jahrhunderts konfrontiert sah. Mit der Erfolgsserie der Osmanen avancierte nämlich ihr Land zu den bedeutendsten neuzeitlichen „Schießpulverreichen” der frühen Neuzeit. In diesem Ansatz wurde die Schlacht bei Mohács im Jahre 1526 zu einem Kettenglied der Kritik an der „Militärische Revolution” von Parker. Der sich

mit der Militärgeschichte des Mittelalters beschäftigende Andrew Ayton bewertete hingegen dieses Ereignis – in traditioneller Art und Weise – als einen Endpunkt einer Ära. Zwar hob er, genauso wie Black, den Zweikampf zwischen der ungarischen schweren Kavallerie westlichen Typs und der ihr gegenüberstehenden osmanischen Artillerie und Infanterie hervor, doch betonte er im Gegensatz zu Black mit Nachdruck, dass bei Mohács eine mittelalterliche Armee gegen eine Armee der frühen Neuzeit verloren hatte.

Zwar sind in Ungarn seit 1960 nicht weniger, als dreiundzwanzig historische Artikel, Studien und Bücher über die Schlacht erschienen (von diesen erschien das Buch von Géza Perjés als seltene Ausnahme auch in englischer Sprache), trotzdem findet sich in der angelsächsischen Literatur kein einziger Verweis auf die Werke der ungarischen Verfasser.

Ziel der vorliegenden Studie ist es, mit Hilfe bekannter Quellen und Aufarbeitungen ein genaueres Bild über die Zusammensetzung, Bewaffnung und Taktik der ungarischen Armee zu skizzieren, die auf das Schlachtfeld bei Mohács zog. Dadurch will die Studie die Frage zu beantworten versuchen, ob all das den Ausgang der Schlacht beeinflusst hat – so, wie das von den Verfassern, die an der Diskussion um die „Revolution im Militärwesen“ teilnehmen, behauptet wird.

Die Stärke der Armee, die sich vor der Schlacht versammelt hatte, wird vom wichtigsten ungarischen Zeugen, Kanzler István Brodarics, mit 24-25 000 Mann angegeben. Auch der im Allgemeinen gut informierte Gesandte des Papstes berichtete über eine ungarische Armee von 25-30 000 Mann. Im Lager von Mohács wurden zusammen mit den Soldaten 85 Kanonen, 500 Prager Büchsen, 5000 Pferdefuhrwerke und 15 000 Zugpferde zusammengezogen. Verglichen mit den Daten des Jahrhunderts vor der Schlacht, können wir feststellen, dass diese eine der größten Armeen war, die im Spätmittelalter ein Lager bezogen hatte. Sogar im zeitgenössischen Europa galt sie als eine Armee von ziemlich bedeutender Stärke.

Diese Erkenntnis ging jedoch in der früheren ungarischen Fachliteratur fast völlig unter, da wegen der Illusionen von der Armee aus der Zeit von Matthias Corvinus und wegen des scheinbar riesigen Kontrastes zwischen den Erfolgen der Armee des mächtigen Königs und des Fiaskos von Mohács, die einseitige und negative Beurteilung der Armee aus der Zeit der Jagellonen ziemlich stark war. Es scheint, als ob die Nachwelt vergessen würde, dass es bei unveränderten Gegebenheiten des Landes wahrscheinlich auch Matthias nicht gelungen wäre, die Militärverhältnisse Ungarns wesentlich zu modifizieren. Zudem spielte auch das hervorragende strategische Gefühl des Königs eine bedeutende Rolle, da er immer die schwächsten Nachbarn als Zielpunkt der ungarischen Angriffe gewählt hatte.

Die endlosen Fehdenbürden dem Land auch so fast unerträgliche Lasten auf, deshalb gelangten die Forscher der Jagellonen-Ära zu dem Schluss, dass die ungarische Politikergarde nach 1490 innerhalb der Grenzen, die ihr von der Fläche, der Bevölkerung und den Staatseinnahmen vorgezeichnet worden sind, versuchte, die Landesverteidigung neu zu organisieren. Wenn wir das damals geschaffene System mit der Organisation des Militärwesens anderer Staaten vergleichen, stellt sich heraus, dass das Land im europäischen Vergleich nicht als bedeutend schwach galt: beim Vergleich von Bevölkerung und Stärke der ständigen Armee erhalten wir im Falle Frankreichs und des Osmanischen Reiches ähnliche Verhältnisse.

Auf die Frage, ob die ungarische Armee, die bei Mohács auf die erste „frühneuzeitliche“ Armee der Osmanen stieß, mit dem Attribut „mittelalterlich“ oder „feudal“ zu bezeichnen ist, können wir – wenn wir die Organisation des ungarischen Militärwesens in der Jagellonen-Ära untersuchen, keineswegs eine eindeutige Antwort geben. Es ist eine unbestrittene Tatsache, dass das ungarische Militärwesen im Jahre 1526 im Grunde noch im Rahmen des früheren Jahrhunderts funktionierte, also tatsächlich auf mittelalterlichen Grundlagen basierte. Genauso war es jedoch auch im Falle des Osmanischen Reiches, da die Methoden der Heeresergänzung der beiden Staaten in vielerlei Hinsicht ähnlich waren. Gleichzeitig ist gut zu erkennen, dass weder die Zusammensetzung der Armee im Lager von Mohács den Truppengattungsverhältnissen in den früheren Bestimmungen des Militärwesens gleichgesetzt werden kann, noch die aus den Bestimmungen erschließbaren Angaben bezüglich der Stärke unbedingt in einem engem Verhältnis zur tatsächlichen Zahl der in den Krieg ziehenden stehen. 50% der eingesetzten Kräfte waren nämlich bereits Infanteristen, in bedeutendem Teil Söldner, die von außerhalb des Rahmens der alten Organisation mobilisiert wurden. Deshalb bin ich der Meinung, dass die Schlussfolgerungen aus den Gesetzen vom Ende des 15. Jahrhunderts nur sehr beschränkt als gültig

angesehen werden können, wenn wir von den Truppen sprechen, die an den Kriegseignissen der 1520er Jahre teilgenommen haben.

Wenn wir uns die Bewaffnung und die Taktik der Truppengattungen ansehen, kommen wir wohl ebenfalls zu der Feststellung, dass die beiden Armeen, die sich bei Mohács gegenüberstanden, interessante Ähnlichkeiten aufwiesen: einzig die oft verdammte, als überaltert angesehene ungarische schwere Kavallerie hatte kein Pendant in der osmanischen Armee. Was die Bewaffnung betrifft, ist sogar wahrscheinlich, dass die Ungarn – im Vergleich zu ihrer Stärke – in größerem Maße Handschusswaffen verwendeten, als ihre Feinde.

Der nächste Teil der Studie beschäftigt sich – indem er auch einen Überblick über die Verwendungsmöglichkeiten der beiden, einander gegenüberstehenden Armeen und über die Schlacht gibt – mit den in der Praxis aufzeigbaren eventuellen Unterschieden.

Янош Б. Сабо

БИТВА ПРИ МОХАЧЕ И „РЕВОЛЮЦИЯ ВОЕННОГО ДЕЛА”

Часть I. Армия венгерского королевства в 1526 году

Резюме

В научной дискуссии, проводимой по теме „Революция в военном деле,” значительно изменилась роль Венгрии и вместе с тем роль битвы при Мохаче в 1526 году. Джефри Паркер в своей книге едва делает упоминание о стране, и о битве он пишет лишь по причине увеличивающейся угрозы для Польши. Однако один из его важнейших критиков Джереми Блэк обращал все больше внимания „османскому вызову,” брошенному Европе в XV–XVI веках, ибо серия успехов, одержанных османскими турками, подняла их страну в ряд самых значительных „пороховых” империй своего времени. В таком аспекте битва при Мохаче в 1526 году стала одним из звеньев цепи критики „революции военного дела” типа Паркера. Эндрю Айтон, занимающийся военной историей средневековья, оценил однако эту битву традиционным образом, характеризуя ее как окончную точку эпохи. Хотя он так же, как и Блэк, акцентировал единоборство венгерской тяжелой кавалерии западного типа и противостоявшей ей османской артиллерии и пехоты. Однако в противоположность Блэку он настойчиво подчеркивал, что при Мохаче средневековая армия потерпела поражение от армии раннего нового времени.

Хотя в Венгрии, начиная с 1960 года было опубликовано об этой битве не менее, чем двадцать три историко-исследовательских работы, статей и книг, в том числе книга Перьеша Геза была опубликована, как редкое исключение, на английском языке, в англо-саксонской историко-исследовательской литературе невозможно найти ни одной ссылки на работы венгерских исследователей.

Цель настоящей работы заключается в том, чтобы с помощью известных источников и научных разработок дать более точную, чем до сих пор, картину о составе венгерской армии, сражавшейся на поле боя при Мохаче, о ее вооружении, тактике и с помощью этого сделать попытку ответить на вопрос о том, как повлияли эти факторы на исход сражения, как это утверждают авторы-исследователи, участвовавшие в дискуссии о „революции в военном деле.”

Величина венгерской армии, прибывшей на поле битвы у Мохача, была определена самым важным венгерским свидетелем – очевидцем канцлером Бродаричем Иштваном численностью в 24 000–25 000 человек. Одновременно посол папы римского, который, как правило, всегда был хорошо информирован, посылал сообщение о венгерской армии числом 25 000–30 000 человек. В лагере при Мохаче вместе с воинами было сосредоточено 85 пушек, 500 специальных позиций пражского типа, 5000 боевых повозок, и 15 000 гужевых лошадей. В сопоставлении с данными столетий, предшествовавших битве, можно

сказать, что это была самая большая венгерская армия, которая сосредоточивалась на поле битвы в позднем средневековье, более того, в современной Европе она также считалась армией с солидным численным контингентом.

Констатация этого факта почти была упущена в более ранней отечественной специальной литературе, ибо вследствие кажущегося огромным контраста между иллюзиями, с которыми срослись представления о венгерской армии эпохи короля Матьяша, успехах походов великого короля-полководца, и поражением в битве при Мохаче, оценка и характеристика венгерской армии эпохи Ягелло была односторонней и отрицательной. Хотя при неизменном сохранении придпосылок страны, по всей вероятности, даже Матьяшу не удалось бы существенно изменить военные параметры Венгрии, и как кажется, потомки склонны забывать тот факт, какая важная роль в достигнутых успехах принадлежала замечательной стратегической интуиции короля, ибо он всегда выбирал целью своих атак именно самых слабых своих соседей.

Однако ведение постоянных походов (пусть и завоевательных) накладывало почти невыносимое бремя на население страны, поэтому исследователи эпохи Ягелло пришли к выводу о том, что после 1490 года когорты венгерских политиков, оставаясь в рамках, определенных территорией, населением страны, и принимая во внимание государственные доходы, старалась реорганизовать свои вооруженные силы. Если сопоставить созданную в ту эпоху систему военного дела с военными организациями других стран, выяснится, что в условиях Европы Венгрия не считалась чрезвычайно слабой: мы получим аналогичные пропорции между населением страны и численным составом ее постоянной армии так же и в аспекте Франции и Османской империи.

На вопрос, сформулированный таким образом, что при Мохаче столкнулась ли „средневековая” или „феодалная” венгерская армия с первой армией „нового времени” османской империи, отнюдь невозможно дать однозначного ответа, анализируя венгерскую военную организацию эпохи Ягелло. Несомненным фактом является то, что в 1526 году венгерская военная организация функционировала в основном в рамках предшествовавшего столетия, то есть фактически опиралась на средневековые основы, но ведь это было действительно так же и для османской империи, ибо способы пополнения армий обоих государств во многих отношениях были сходными. В то же время хорошо видно и то, что состав мобилизованного в лагерь при Мохаче войска не соответствовал пропорциям между родами войск, определенным в военных уставах и регламентах, а данные, касающиеся численного контингента, как об этом можно было бы заключить из уставов того времени, не находились в строгом соответствии с фактическими данными войск, вышедших на поле сражения, ибо 50 % отмобилизованных вооруженных сил составляла пехота, и в значительной части она состояла из наемников, которые были отмобилизованы вне рамок старой военной организации. Поэтому я считаю, что выводы, которые можно сделать из законов конца XV века, можно лишь в ограниченной мере считать действительными для войск, участвовавших в вооруженных событиях 1520-х годов.

Анализируя вооружение и тактику родов войск этих двух армий, можно установить, что противостоявшие при Мохаче две армии характеризовались достойными внимания сходствами, единственно обреченная на неудачу, много критикуемая тяжелая кавалерия Венгрии не имела аналога в османской армии. Что касается оружия, можно со всей вероятностью утверждать, что венгры в большей пропорции по отношению к своей численности применяли ручное огнестрельное оружие, чем их противник. Следующая часть историко-исследовательской работы рассмотрит возможности применения двух противостоящих армий и – анализируя ход битвы – покажет возможные различия, выявляемые на практике.